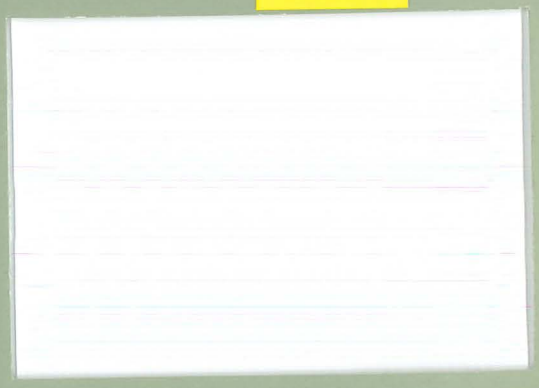
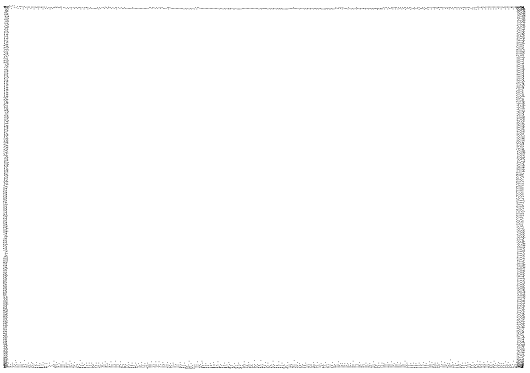
bureau **sme**

milieubeleidsadvisering

Programmeringsmodel

Voorlichting en Educatie

Nationale Parken

ing. D.J. Joustra
drs. J.S.G. van den Heuvel

Nijmegen, 15 juni 1994

bureau sme *milieubeleidsadvisering*

canisiussingel 26, nijmegen postbus 256, 6500 AG nijmegen
telefoon 080 22 39 38 telefax 080 24 19 71

Dit rapport is gedrukt op hoog volume, 100% chloorvrij gebleekt papier (TFC): biotop 3.
Niets uit dit werk mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, daaronder mede begrepen gehele of gedeeltelijke bewerking van het werk, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Bureau SME.

Inhoudsopgave

Inleiding 1

1. Beleid en doelstellingen 3

   1.1 Invalshoek NME beleidsmatig 3
   1.2 Kaderplan Natuur- en Milieu-educatie 3
   1.3 Invalshoek Nationale Parken beleidsmatig 6

2. Organisatie 11

   2.1 Positionering 11
   2.2 Procedures 11
   2.3 Samenwerking 14
   2.4 Financiering 15

3. Programmering 17

   3.1 Planningsmethode 17

4. Voorbereidingsfase 19

5. Selectiefase 21

   5.1 Doelgroepenbeleid 21
   5.2 Selectiecriteria 24
   5.3 Doelgroepenoverzicht 25
   5.4 Doelgroepselectie 25

6. Planningsfase 27

   6.1 Doelgroepsegmentatie 27
   6.2 Kwantitatief doelgroeponderzoek 30
   6.3 Kwalitatief doelgroeponderzoek 32
   6.4 Doelgroepgerichte activiteiten: beoordelingscriteria 35
   6.5 Gebiedskwaliteit 37
   6.6 Doelgroep/activiteitenplanning 37

7. Uitvoeringsfase (beheer) 39

7.1 Beheersaspecten 39
7.2 Jaarverslag 41
7.3 Toetsing 44

Summary Model on programme development Education and Public Information in National Parks I

Bijlage 1 Participanten project 'Modeljaarplanning NME/V Nationale Parken' 1
Bijlage 2 Gesignaleerde discussiepunten bij modelontwikkeling 3
Bijlage 3 Vragenlijst kwantatief doelgroepenonderzoek 5
Bijlage 4 Werkblad activiteitenplanning 7

Inleiding

Nationale parken vormen een speerpunt in het Natuurbeleid van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Zij vormen een deel van de ruggegraat van de Ecologische Hoofdstructuur. Eén van de pijlers van de Nationale Parken is de voorlichting en educatie (V&E) die er kan plaatsvinden. Deze pijler is onderwerp van dit model. Er is een bestaande structuur van Beheers- en Inrichtingsplannen, gecombineerd met jaarplannen voorlichting en educatie per park. Gezocht is naar een instrument om te kunnen komen tot een doelgroepgerichte, planmatige programmering van Voorlichting en Educatie. Centraal staat daarbij het ontwikkelen van een samenhangende methode die bijdraagt aan een wijze van programmeren, gericht op het optimaal realiseren van de doelstellingen.

In het vervolg op eerdere ontwikkelingsprojecten heeft de werkgroep Voorlichting en Educatie van de Voorlopige Commissie Nationale Parken (VCNP) besloten om een 'Modeljaarprogramma Voorlichting en Educatie Nationale Parken' te laten opstellen. Het hier beschreven 'Programmeringsmodel' vormt het resultaat van deze opdracht en richt zich op een versterking van een planmatige aanpak van de natuur- en milieu-educatie en -voorlichting (NME/V). Het geeft een bijdrage ter verbetering van de doelgroepenkeuze, methodische programmering en beschikbare middelen, faciliteiten en menskracht. Daarmee wordt een samenhang gerealiseerd met extra impulsen in het kader van het lopende 'Meerjarenprogramma Natuur- en Milieu-educatie in het primair- en voortgezet onderwijs 1992/1995' en voor de buitenschoolse doelgroepen het Kaderplan NME (Kaderplan Natuur- en Milieueducatie, Extra Impuls op weg naar duurzaamheid).

Doel van de modelontwikkeling
De opdrachtgever, het Ministerie van LNV, directie NBLF, in samenwerking met de Werkgroep Voorlichting en Educatie van de Voorlopige Commissie Nationale Parken (VCNP), wil met de ontwikkeling van het programmeringsmodel Voorlichting en Educatie bereiken[1]:

[1] In de opdrachtbrief aan Bureau SME is het doel van het project als volgt omschreven: 'Bijdragen aan het verbeteren van de voorbereiding van jaarplannen Voorlichting en Educatie van Nationale Parken, alsmede aan het verbeteren van de kwaliteit van deze plannen in de richting van een evenwichtige en beargumenteerde verdeling van inspanningen over de verschillende doelgroepen en een versterking van het aanbod van goed geprogrammeerde, activerende NME-werkvormen'.

a. Kwalitatieve verbetering van de bestaande plannen;
b. Kwalitatieve en kwantitatieve criteria voor doelgroepenkeuze en methodische keuzen;
c. Raamwerk dat bijdraagt aan de opstelling van de Beheers- en Inrichtingsplannen;
d. Als optie: een visie ten behoeve van deskundigheidsbevordering.

De ontwikkelingsrichting(en)
Het programmeringsmodel dient toepasbaar te zijn in ieder Nationaal Park en een hoge mate van herkenbaarheid in haar systematiek te hebben. Daarbij moet tegemoet worden gekomen aan het eigen karakter van ieder park (basis van terreingebonden Voorlichting en Educatie). Dat biedt perspectief voor een benadering die recht doet aan het vinden van de juiste balans tussen respectievelijk een doelgroep-, programma- en methodisch gerichte oriëntatie.
Selectie is daarbij een belangrijk onderdeel gebleken: selectie van doelgroepen op basis van zorgvuldig geselecteerde criteria leidt tot doelgroepgerichte projecten in het parkgebonden jaarprogramma V&E.

Er is gewerkt volgens een sterk op de werkpraktijk gerichte methodiek. Na een aanvankelijke uitgangspuntennotitie, is deze voorgelegd aan een groep deskundigen van terreinbeherende organisaties, natuur- en milieu-educatieve organisaties en tenslotte aan de huidige coördinatoren V&E van de Nationale Parken (zie bijlage 1).
Na een aanvankelijk sterk terreingebonden benadering met een didactische grondslag is op basis van de gevoerde discussies gekozen voor een doelgroepgerichte benadering. Ook de uitgevoerde beleidsanalyses gaven hier aanleiding toe. Een tweede toetsing in het 'veld' heeft geleid tot een nadere onderbouwing van de gemaakte keuze en een aanscherping van het beschreven model. De adviezen die worden gegeven in de hoofdstukken 1 en 2, worden onderschreven door de betrokkenen.
In de loop van de interviews, discussies en de bijeenkomsten van de begeleidingscommissie is een aantal aandachtspunten gesignaleerd, die voor de opdrachtgever, de betrokken coördinatoren V&E, maar ook voor de uitvoerders van de voorlichting en educatie in de Nationale Parken van belang zijn. In bijlage 2 is een overzicht van deze punten gegeven.

1. Beleid en doelstellingen

1.1 Invalshoek NME beleidsmatig

Het beleid met betrekking tot Natuur- en Milieu-educatie is vastgelegd in de nota Natuur- en Milieu-educatie (1988) en in het Natuurbeleidsplan (1989). Daarin zijn twee hoofdlijnen te onderscheiden voor het rijksbeleid:

- bevorderen en instandhouden van landelijke activiteiten gericht op ondersteuning en uitvoering van NME (door particuliere organisaties);
- verbetering van werkmethoden, meer systematische aanpak en het ontwikkelen van de hiervoor benodigde kennis.

Het meerjarenprogramma Natuur en Landschap (1993-1997) geeft de probleemstelling weer, die binnen de NME reeds jaren speelt:

- welke doelen, met het oog op welke doelgroepen en via welke inhouden en methoden leiden tot zinvol na te streven leereffecten?

1.2 Kaderplan Natuur- en Milieu-educatie

Het Kaderplan Natuur- en Milieu-educatie (1993) geeft, in navolging van het Meerjarenprogramma Natuur en Landschap 1993-1997, aan dat op vijf aandachtsgebieden vragen beantwoord moeten worden in de komende jaren. De geformuleerde aandachtsgebieden zijn:

* kwaliteit en evaluatie;
* monitoring;
* draagvlakversterking;
* reikwijdte;
* activiteitenprofielen.

1.2.1 Kwaliteit en evaluatie

Kwaliteitszorg richt zich op de continue zorg voor de kwaliteit van het 'produkt en het produktieproces', met name door het opstellen van een beheerssysteem. Dit beheerssysteem zal inzicht moeten geven in de wijze waarop produkten totstandkomen en de uitvoering van activiteiten. Het onderhouden en opzetten van kwaliteit in de organisatie is er uiteindelijk op gericht te bewerkstelligen dat behoeften van afnemers worden 'begrepen' en dat daarin wordt voorzien. Vanuit de Nationale Parken speelt hierbij een nadrukkelijke rol dat binnen het programma-aanbod voldoende ruimte en

kwaliteit gecreëerd moet worden om actief in te kunnen spelen op vragen vanuit de klanten (doelgroepen). Bij de ontwikkeling van NME-criteria voor de kwaliteitszorg en het te ontwikkelen systeem kan vanuit de Nationale Parken nadrukkelijk een specifieke (praktisch/beleidsmatig) inbreng tot stand komen.

Evaluatie maakt evenzeer onderdeel uit van het kwaliteitssysteem als de genoemde kwaliteitszorg. De eerste aanzetten voor een systematische aanpak van de evaluatie als planningsinstrument in de NME is gestart door het ISOR in opdracht van het Ministerie van LNV. Dit ontwikkelingsonderzoek richt zich op de ontwikkeling van een instrumentarium voor effectmeting van natuurwerkweken (Stichting Veldwerk Nederland). Evaluatie als 'toekomstgericht instrument' zal ook binnen de activiteiten van het Kaderplan NME worden uitgewerkt. Vanuit de betrokkenheid bij beleidsvoorbereiding, programmering en uitvoering van NME is een actieve betrokkenheid van de Nationale Parken (educatief medewerkers) bij de ontwikkeling van evaluatiemethoden gewenst. Daarmee wordt aangesloten bij de bepleite evaluatie in het Structuurschema 'Groene Ruimte' (maart 1993, pagina 173). Een instrument overigens dat eveneens bij uitstek een parkgebonden uitwerking kan krijgen.

1.2.2 Monitoring

Monitoring is het systematisch registreren van ontwikkelingen: deelname aan programma's, vragen die binnenkomen, aantallen bezoekers en andere **kengetallen** die van belang zijn voor de onderbouwing van het jaarprogramma V&E. Uitgangspunt vormen de vragen waarop met behulp van de monitoring een antwoord kan worden gegeven. Monitoring richt zich binnen de activiteitenprogramma's van de Nationale Parken op:

* registratie van deelname, vraag en aanbod en
* signaleren, door analyse van geregistreerde gegevens, van veranderende behoeftepatronen, maatschappelijke tendensen gekoppeld aan de eigen activiteitenprogrammering

Monitoring hoort standaard te zijn in de uitvoering van de Voorlichting en Educatie in het Nationaal Park.
Bij de ontwikkeling van monitoringsystemen kan vanuit de Nationale Parken een praktijk worden ingebracht als toetsingsinstrument, danwel als proefgebied voor toepassing van ontwikkelde systemen.

1.2.3 Draagvlakversterking

Op het vlak van de draagvlakversterking kunnen de Nationale Parken een rol spelen als speerpunten van beleid en als herkenbare ankerpunten verspreid over het land voor het publiek. Vanuit de landelijke coördinatie, binnen het Parkenoverleg en de werkgroep Voorlichting en Educatie van de VCNP, zal nadrukkelijk aandacht besteed moeten gaan worden aan de ontwikkeling van de Nationale Parken en hun educatieve mogelijkheden, binnen de realisering van de eerste fase van het Kaderplan NME. Daarbij dient rekening gehouden te worden met de parkgebonden verantwoordelijkheden van de Overleg Organen.

1.2.4 Reikwijdte

Het werken met verschillende doelgroepen, zowel binnen- als buitenschools is in Nationale Parken vanaf de oprichting aan de orde.
Voor de binnenschoolse component biedt NME in en vanuit de Nationale Parken goede aanknopingspunten voor veldwerk en kennismaking (beleving) met de natuur en de relatie natuur-cultuur. Buitenschools vormen de Nationale Parken bij uitstek gebieden waar educatief werk voor groepen (van scouting tot het gezin) en individuen plaatsvindt. Vanuit deze context is betrokkenheid van de Nationale Parken, danwel vertegenwoordiging van het NME-werk binnen de Nationale Parken van belang bij de projectontwikkelingen rond het Kaderplan NME met betrekking tot de 'reikwijdte van NME' (i.c. de afstemming van binnen- en buitenschoolse educatie).

1.2.5 Activiteitenprofielen

In het Kaderplan NME 1994-1999 is middels activiteitenprofielen weergegeven welke inhoudelijke prioriteiten de rijksoverheid ziet voor de komende periode. Voor de NME in de Nationale Parken kan deze benadering een goede invalshoek vormen die benut kan worden voor de behoeftenanalyse bij de doelgroepen. De genoemde activiteitenprofielen zijn:

1. kwaliteit van de woonomgeving;
2. vrijetijdsbesteding en recreatie;
3. duurzaamheid in de werksituatie en
4. consumptie en leefstijl.

Met name het activiteitenprofiel 'vrijetijdsbesteding en recreatie' biedt perspectief voor NME in Nationale Parken.

Inspelen op de aanpak die het Kaderplan NME voorstaat sluit aldus direct aan bij de aanpak die in het Meerjarenprogramma Natuur en Landschap 1993-1997 (pag. 36-37) wordt bepleit met betrekking tot de inzet van beperkte middelen versus vijf prioriteiten in beleid:

a. doelgroepverkenning;
b. kiezen van kernthema's;
c. programma-ontwikkeling;
d. ontwikkelen van evaluatiemethoden;
e. netwerkontwikkeling.

ADVIES:
Nationale Parken als speerpunt in het NME-beleid (en de educatieve medewerkers als coördinatoren en uitvoerders daarvan) kunnen zeer gericht participeren en een pilotfunctie vervullen in de eerste uitwerkingsperiode van het Kaderplan NME; daarbij is een inzet gewenst met betrekking tot de aandachtsgebieden monitoring, kwaliteitszorg en evaluatie.
Een betrokkenheid van de Nationale Parken, danwel vertegenwoordiging van het NME-werk binnen de Nationale Parken, wordt van belang geacht bij de projectontwikkelingen rond het Kaderplan NME met betrekking tot de 'reikwijdte van NME' (i.c. de afstemming van binnen- en buitenschoolse educatie).
Tenslotte biedt het activiteitenprofiel 'vrijetijdsbesteding en recreatie' een belangrijk perspectief voor NME/V in Nationale Parken. Dit programmeringsmodel kan als een eerste produkt worden beschouwd.

De inbreng vanuit de Nationale Parken kan enerzijds gericht zijn op een praktische vertaling van vraagpunten ten behoeve van nader onderzoek; als toetsing voor de ontwikkelde modellen en methoden op de praktische hanteerbaarheid: pilots dienen uiteindelijk te leiden tot een verhoging van het rendement en de kwaliteit van het educatieve werk in de Nationale Parken zelf.

1.3 Invalshoek Nationale Parken beleidsmatig

Het beleid van de rijksoverheid met betrekking tot de Nationale Parken is verankerd in de nota Nationale Parken (1974/1975). Een nadere ontwikkeling van dit beleid heeft plaatsgevonden in de daarop volgende nota's, zoals in het Natuurbeleidsplan en uitgewerkt in de Nota Natuur- en Milieu-educatie[2],

[2] Nota Natuur- en Milieu-educatie, een meerjarenvisie: Tweede Kamer, vergaderjaar 1987-1988, 20487 nrs 1-2

het Structuurschema 'Groene Ruimte' en de Meerjarenprogramma's Natuur en Landschap. De kern van dit beleid wordt als volgt beschreven in het Structuurschema Groene Ruimte[3]:

'Het beleid is gericht op het uitbreiden van het aantal Nationale Parken en het scheppen van ruimtelijke voorwaarden om de Parken te behouden en te ontwikkelen.
Beleidsprogramma:

a. *Nationale Parken zijn conform internationaal aanvaarde definities aaneengesloten gebieden van tenminste 1.000 ha, bestaande uit natuurterreinen, wateren en/of bossen, met een bijzondere landschappelijke gesteldheid en planten- en dierenleven, waar tevens goede mogelijkheden aanwezig zijn voor recreatief medegebruik. In de Nationale Parken worden natuurbeheer en natuurontwikkeling geïntensiveerd, natuur- en milieu-educatie sterk gestimuleerd en vormen van natuurgerichte recreatie als ook onderzoek bevorderd.'*

(citaat SGR pag. 99, Strategie Nationale Parken).

De nadere uitwerking (SGR, pag 107) geeft aan dat de natuurbeleidsdoelstellingen gericht zijn bij de Nationale Parken, op het bereiken van een hoge mate van compleetheid van aanwezige ecosystemen en het versterken van natuurlijke processen.
De doelstellingen worden per park vastgelegd in een Beheers- en Inrichtingsplan. Deelplannen, zoals een faunabeheerplan, recreatief en educatief (meerjaren)plan maken er deel van uit.
Ten aanzien van het belang van Nationale Parken met betrekking tot NME wordt vastgelegd (SGR, pag. 107):

'Nationale Parken vormen een speerpunt in het natuur- en milieu-educatiebeleid. De in de meeste Nationale Parken aanwezige bezoekerscentra fungeren als basis voor activiteiten en projecten op het gebied van natuur- en milieueducatie en voorlichting.'

ADVIES:
Het positioneren van Nationale Parken als speerpunt van beleid kan vertaald worden in een geconcentreerde inzet van middelen. Een nadere uitwerking van dit beleidsstandpunt dient vanuit het Ministerie van LNV nagestreefd te worden. Bij een geconcentreerde inzet van middelen is het relevant te

---

[3] Structuurschema Groene Ruimte, deel 3 Kabinetsstandpunt
uitgave: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
Den Haag, september 1993

toetsen in hoeverre de beschikbare middelen voldoende zijn om de geformuleerde doelstellingen te realiseren.

Van belang is om te signaleren dat in het SGR wordt geconstateerd dat het Overlegorgaan een belangrijke rol speelt bij de afstemming van belangen binnen het Nationaal Park. Het Beheers- en Inrichtingsplan vormt het kader dat is onderschreven door betrokkenen, evenals een inspanningsverplichting ten aanzien van de implementatie van het plan. Daarmee, aldus het SGR (pagina 107), wordt tevens de afstemming van relevante plannen en ontwikkelingen bevorderd, ondermeer op het vlak van de ruimtelijke ordening, milieuhygiëne en natuur- en landschapsbeheer.

ADVIES:
Zet het instrument NME veel meer strategisch in door zodanig te programmeren dat NME versterkend werkt (als integratie-instrument) voor de ruimtelijke ordening, milieuhygiëne en natuur- en landschapsbeheer binnen het Nationaal Park (-beleid).

Het Natuurbeleidsplan (NBP, TK, vergaderjaar 1989-1990, 21149, nrs 2-3) geeft de hoofdlijnen van het nationaal natuurbeleid. Daarin wordt als hoofdlijn gegeven: *prioriteit van rijkszijde voor duurzaam behoud, herstel en ontwikkeling van nationaal en internationaal belangrijke ecosystemen binnen een ruimtelijk stabiele ecologische hoofdstructuur.* (NBP, pag. 79)
Om het beleid te ondersteunen is nodig, volgens het NBP, een vergroting van het draagvlak voor natuur- en landschap(sbeleid), inclusief de realisering van een ecologische hoofdstructuur. Nationale Parken kunnen daar in hoge mate aan bijdragen. Het beleid inzake de vergroting van het draagvlak vr natuur- en landschapsbeleid kent drie pijlers in het NBP:
- particulier initiatief;
- natuur- en milieu-educatie en
- voorlichting.

Het onderdeel natuur- en milieu-educatie wordt nader uitgewerkt op basis van de nota 'Natuur- en Milieu-educatie, een meerjarenvisie' (TK, 1988). Met betrekking tot de, vanuit de Nationale Parken, te benaderen doelgroepen wordt gekozen voor:
- het bezoekende publiek;
- de omwonenden;
- het onderwijs.

In de nota 'Natuur- en Milieu-educatie, een meerjarenvisie' wordt tevens aangegeven dat de recreatieve functie van de Nationale Parken van belang wordt geacht en in de relatie met NME wordt geconstateerd dat educatieve

activiteiten mede tot gevolg hebben dat mensen meer genieten en een hogere belevingswaarde geven aan hun omgeving.
Tenslotte is in het kader van een ontwikkeling van doelgroepenbeleid van belang het onderscheid dat wordt gemaakt in de ecologische basisvorming, (binnen- en buitenschools) en de toegepaste ecologische vorming in het NME-beleid.

ADVIES:
In het NBP wordt ingegaan op de mogelijkheden van een doelgroepenbeleid. Juist hier is een uitstekende koppeling mogelijk met de draagvlakvergroting die door de andere ministeries wordt nagestreefd. Anderzijds, op een lager schaalniveau, kunnen Nationale Parken vanuit dit oogpunt qua doelgroepenbeleid aansluiting vinden bij provinciaal beleid en dat van gemeenten en hun samenwerkingsverbanden in de directe omgeving van het Nationaal Park. Onderling afgestemd doelgroepgericht beleid kan tenslotte aanleiding vormen voor programma-afstemming. Dat dient ook te leiden tot aansluiting bij bestaande NME-netwerken in de regio om programma-afstemming te realiseren.

Draagvlakvergroting werkt slechts als er activiteiten worden uitgezet die elkaar versterken. Aansluiting bij de eerder genoemde activiteitenprofielen (Kaderplan NME, 1993) biedt hier perspectief.

2. Organisatie

In het onderdeel 'organisatie' wordt ingegaan op taken en verantwoordelijkheden van de onderscheiden actoren: de coördinator V&E per Nationaal Park (coördinator V&E-NP), de werkgroep Voorlichting en Educatie per Nationaal Park, het Overlegorgaan per Nationaal Park en de landelijke fora: de Voorlopige Commissie Nationale Parken en haar werkgroep Voorlichting en Educatie (werkgroep V&E-VCNP) en het Ministerie van LNV. Daarbij speelt het IVN, als werkgever van de meeste coördinatoren V&E van de Nationale Parken een rol in de afstemming van procedures en de samenhang tussen de Nationale Parken in den lande. De coördinatoren zijn grotendeels werkzaam bij de consulentschappen NME in de betrokken provincie.

2.1 Positionering

Het Overlegorgaan per Nationaal Park draagt de verantwoordelijkheid voor de adequate uitvoering, conform de vastgelegde uitgangspunten van het Beheers- en Inrichtingsplan, van beheerstaken, recreatie en educatie. Deze drie pijlers van het Nationale Parkenbeleid dienen ook per park in onderling evenwicht tot hun recht te kunnen komen.
De werkgroep V&E van ieder Nationaal Park adviseert het Overlegorgaan met betrekking tot voorlichting en educatie in het Parkgebonden beleid (Beheers- en Inrichtingsplan). De coördinator V&E-NP is de spil van de werkgroep en geeft, zonodig, toelichting op de adviezen aan het Overlegorgaan (beleidsverantwoordelijk). Functioneel heeft de coördinator V&E-NP een taak naar het Overlegorgaan, als coördinator van het beleid op het vlak van één van de drie pijlers van het Nationale Parkenbeleid: NME/V. Gezien de belangen van de besluitvorming in het Overlegorgaan voor de uitvoering van de NME/V ligt participatie van een NME-vertegenwoordiger voor de hand.

ADVIES:
Lidmaatschap van de consulent NME (als direct beleidsverantwoordelijke) van het Overlegorgaan, gebaseerd op de doelstellingen die worden gehanteerd voor de Nationale Parken (beheer, recreatie en educatie) en gezien de consequenties van de besluitvorming in het Overlegorgaan, voor de uitvoering van de NME/V.

2.2 Procedures

De procedure om te komen tot een jaarprogramma V&E en de besluitvorming die noodzakelijk is om te kunnen komen tot uitvoering van de geplande

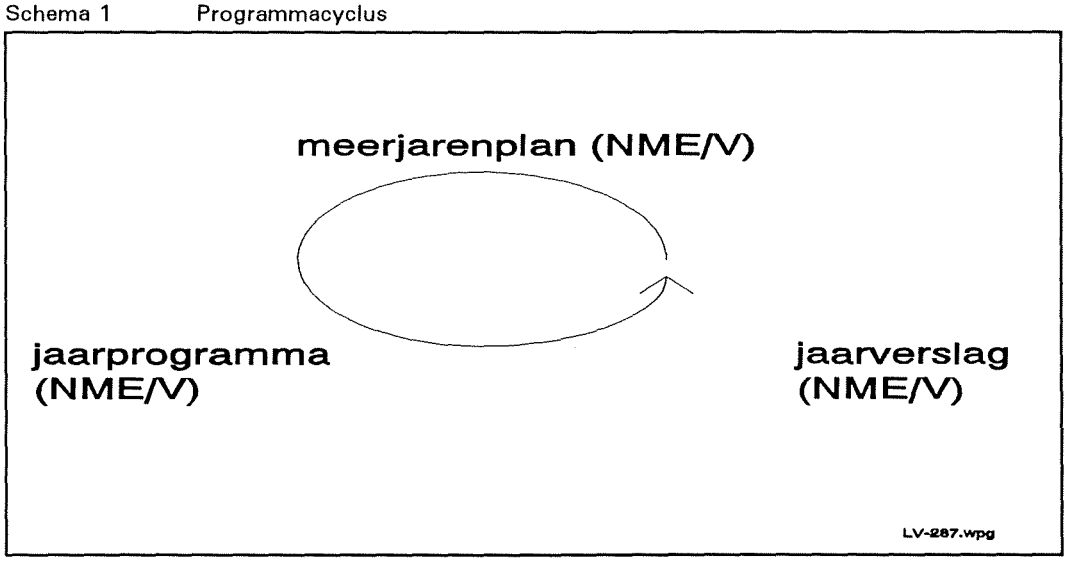
activiteiten moet helder en eenduidig zijn. Uitgangspunt daarbij is dat de uitvoering van het programma NME/V per park opstart na formele besluitvorming door het Ministerie van LNV.

ADVIES:
Vastleggen van benodigde procedures en besluitvorming op parkniveau (Overlegorgaan) met betrekking tot de jaarprogramma's Voorlichting en Educatie. Uitzonderingen zijn nieuwe initiatieven en projecten waarvoor additionele middelen benodigd zijn. Het Ministerie van LNV kent de benodigde middelen voor de doorlopende programmering toe op basis van de meerjarenplannen Natuur- en Milieu-educatie en -voorlichting per park.

Daarmee ontstaat een vastgelegde relatie tussen het Beheers- en Inrichtingsplan (waarin het meerjarenplan NME/V) en de jaarprogramma's V&E. Toetsing en besluitvorming zijn zo eenduidig vastgelegd.
De verslaglegging krijgt daarmee tevens nadruk, gezien het belang dat wordt toegekend aan evaluatie en kwaliteitszorg.

ADVIES:
Hanteren van een programmacyclus volgens de trits:

Schema 1 Programmacyclus

Voor de procedures adviseert Bureau SME het volgende:

Schema 2 Procedure reguliere programmering jaarprogramma's

ACTOREN	PRODUKTEN	STATUS	TERMIJ-NEN
Coördinator en uit-voerders V&E-NP	Programma-overleg	Voorbereiding	1 juni
Werkgroep V&E-NP	Werkbijeenkomst doelgroepen selectie	Selectie dg	1 juli
Coördinator en uit-voerders V&E-NP	Programma-voorstel	Planvorming	1 juli - 1 sept
Werkgroep V&E-NP	Afstemming regionaal / bevestigen doelgroepselectie en dg-gerichte programmering advies t.b.v. Overlegorgaan	Planvorming / advies	15 sept
Overlegorgaan	Toetsing aan Parkgebonden beleid en regionale samenhang; vaststellen jaarprogramma (zonodig verwerven van additionele middelen: subsidies, sponsors e.d.)	Besluitvor-ming	1 nov
Coördinator en uit-voerders V&E-NP	Uitvoering basisprogrammering, verslaglegging en kwaliteitsbewaking	Uitvoering	1 jan - 31 dec
Coördinator en uit-voerders V&E-NP	Verslaglegging en evaluatie	Verantwoor-ding	1 aug - 1 dec
Werkgroep V&E-NP	Opstellen jaarverslag	Rapportage	1 maart
Overlegorgaan	Vaststellen jaarverslag en aanbieden aan Ministerie LNV, directie NBLF	Verantwoor-ding	1 mei
Werkgroep V&E-NP, Coördinator en uit-voerders V&E-NP	Start programmering volgend jaar	Cyclisch proces	1 juni

Aanvullend:

1 Vier-jaarlijks dient een extra fase opgenomen te worden, gericht op bijstelling van het Meerjarenprogramma NME/V-NP.
2 De procedure is opgezet voor de programmering op basis van de reguliere inzet van middelen voor NME/V per Nationaal Park. Additionele inzet van

middelen (extra subsidies, sponsorgelden, extra inzet deelnemende organisaties etc.) vraagt eigen planning.
3 Afstemming van de parkgebonden programma's vindt tevens plaats in het 'Parkenoverleg' van de coördinatoren NME/V-NP.

2.3 Samenwerking

De coördinatoren V&E-NP zijn veelal in dienst van het IVN en ondergebracht bij de consulentschappen in de provincies. Het IVN is als werkgever eindverantwoordelijke voor de uitvoering van het werk. De consulent is verantwoordelijk als directe chef.
Het Parkenoverleg vormt intern het overlegplatform voor inhoudelijke afstemming van coördinatoren en consulenten onder voorzitterschap van het IVN.

De consulenten NME in de provincie zijn aanspreekbaar op de ontwikkeling van NME in de provincie. Zeker gezien het gegeven advies omtrent beleidsmatige afstemming en samenhang met ander doelgroepgericht beleid op regionaal niveau, is het relateren van de NME/V in het Nationaal Park hieraan, een taak van de educatieve medewerkers onder -mede-verantwoordelijkheid van de betrokken consulent.

Bijzondere aandacht vraagt de positie van betrokken medewerkers als coördinator van de NME/V in het Nationaal Park. Er is vrijwel geen sprake, in de huidige omstandigheden, van een vastgelegd commitment van betrokken instellingen, organisaties en overheden voor de uitvoering van de werkzaamheden. Het jaarprogramma V&E-NP kan daar toe leiden. Het vraagt afstemming van organisatiegebonden jaarprogramma's met het parkgebonden jaarprogramma. Zo zal het jaarprogramma van het bezoekerscentrum en van de betrokken beheersorganisatie(s) voor de voorlichting en educatie, afgeleid, afgestemd en eventueel bouwsteen zijn van het parkgebonden jaarprogramma NME/V. Betrokken organisaties: Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Recreatieschappen, de Provinciale Landschappen en eventuele anderen (bijv. Stichting Nationaal Park de Kennemerduinen), hebben een eigen programmacyclus en beleidsverantwoordelijkheid.

ADVIES:
Bij vaststelling van het jaarprogramma door het Overlegorgaan wordt jaarlijks een uitvoeringsovereenkomst afgesloten met betrokken uitvoerende organisaties. Dit 'gentleman's agreement' leidt tot inzicht in de verwachte inzet, verslaglegging en sturingsinstrumenten voor de coördinator NME/V.

2.4 Financiering

De functie van de Nationale Parken als speerpunt van (NME-)beleid is tot op heden slechts in beperkte mate vertaald in toedeling van middelen. De inzet van de coördinator NME/V (0,5 fp/per park) is een belangrijke voorwaarde om tot beleidsontwikkeling en uitvoering te komen. De beschikbaarheid van afdoende middelen voor exploitatie-vergoedingen, ontwikkeling van programma-aanbod, adequate monitoring en evaluatie en tenslotte scholing/deskundigheidsbevordering is noodzakelijk.

ADVIES:
Op laten stellen van een analyse van de haalbaarheid van de doelen voortkomend uit de speerpuntfunctie van de Nationale Parken, in relatie tot de beschikbare middelen en de overige besteding van middelen aan NME/V.

3. Programmering

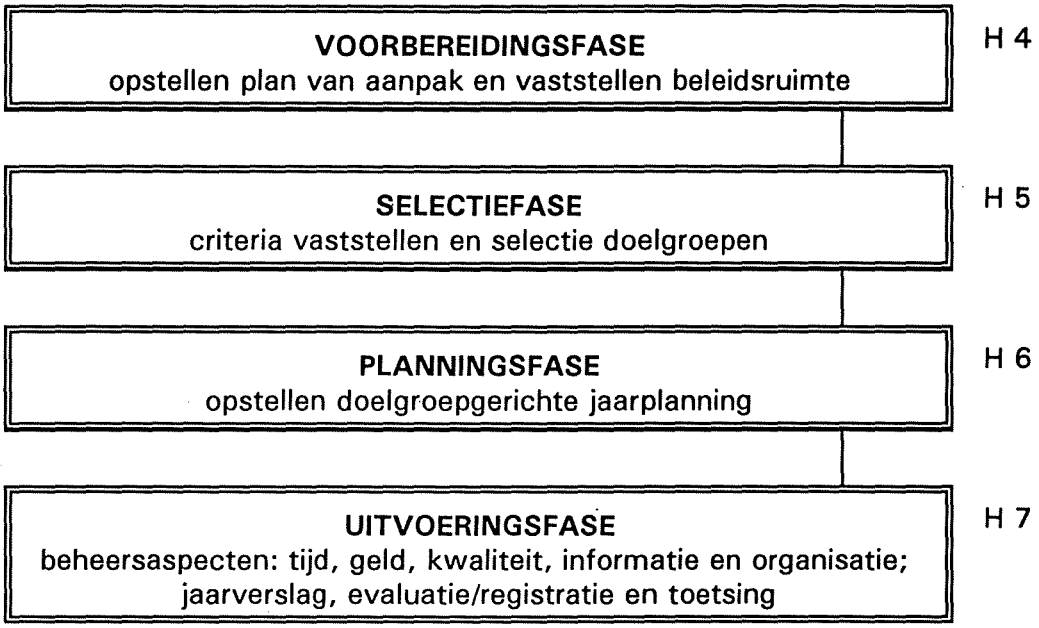
Traditioneel wordt binnen de terreingebonden voorlichting en educatie, de gebiedskwaliteit als programmabasis gekozen. Discussie omtrent de keuze voor een planningsmethodiek heeft ertoe geleid dat een doelgroepgerichte benadering is gekozen. Daarmee wordt een meerwaarde gegeven aan de bestaande deskundigheid op het vlak van didactiek, terreingebonden voorlichting en educatie, maar ook wordt een samenhang gevonden voor invalshoeken als natuurzorg, normen en waardenontwikkeling en doelgroepgericht (natuur- en milieu-)beleid.
De doelgroep komt centraal te staan, alsmede de didactische mogelijkheden die de doelgroep in zich heeft. Het Nationale Park vormt binnen deze strategie het gebied waarbinnen zich voldoende kwaliteiten bevinden (ecologisch, landschappelijk, cultuurhistorisch, sociaal-maatschappelijk etc) om een plaats te geven in de programma's die door de doelgroepen gewenst en benut worden. Een 'vraaggestuurde' werkwijze is hiermee gevonden. Niet iedere vraag leidt tot programma-aanpassing, echter een zorgvuldig aftasten van wensen en behoeften bij de doelgroep, gevolgd door een afweging met het oog op de beschikbare middelen, leidt tot de programmering van Voorlichting en Educatie in het Nationaal Park.
In voorgaande hoofdstukken is reeds vastgelegd dat ruimte moet worden gevonden binnen de programmering voor beleidsafstemming op locaal en regionaal niveau (partners in bijvoorbeeld het regionaal, doelgroepgericht natuur-, landschaps- en milieubeleid).

3.1 Planningsmethode

Gekozen is voor een werkwijze die handvatten biedt voor een doelgroepgerichte planning. Een doelgroepgerichte planning veronderstelt een bewuste doelgroepselectie. Van belang wordt het vaststellen van de uitgangspunten waarbinnen de plannings- en programmeringsruimte gevonden kan worden. Samen met het vaststellen van de procedure behoort dit tot de eerste fase van het planproces, de voorbereidingsfase. Selectie vindt plaats op basis van criteria. Het vaststellen van de criteria en vervolgens het daadwerkelijk selecteren van doelgroepen vormt een kern van de tweede stap in het planproces, de selectiefase. De geselecteerde doelgroepen worden nader bekeken, op basis van kwantitatief en kwalitatief onderzoek, leidend tot doelgroepgerichte jaarplanning, de planningsfase. Uitgaande van het cyclisch karakter van het programmeren, is het van belang om inzicht te hebben in de uitvoering en de beheersaspecten daarbij. Verslaglegging wordt daarbij gedaan, de uitvoeringsfase.

Schematisch is de opbouw als volgt weer te geven:

Schema 3 Opbouw programmeringsmodel

Het gegeven model geeft handreikingen om te komen tot:

a **doelgroepselectie op basis van een afgewogen set criteria**
Deels criteria die worden bepaald door landelijk beleid, zoals de definitie van doelgroepen in het NBP: 'Het betreft dan groepen die door hun maatschappelijke positie van bijzonder belang zijn voor de realisering van doelstellingen in het natuur- en landschapsbeleid', maar ook op basis van NME-beleid. De criteria worden verder gevonden in de maatschappelijke betrokkenheid van omwonenden bij het Nationaal Park, bestaande netwerken in de regio, beleidskeuzen per Nationaal Park en dergelijke. Op basis van de selectie kan dan worden gekomen tot een analyse van de vraag bij de doelgroep(en) en de mogelijkheden en beperkingen bij de doelgroep(en) zelf (drempels) met betrekking tot educatief werk in het Nationaal Park;

b **mogelijkheden voor doelgroepgerichte (vraaggestuurde) programmering** binnen het Nationaal Park;

c **hanteren van didactische modellen voor programma-ontwikkeling en vraaggestuurd aanbod;**

d **analyse van noodzakelijke facilitaire aanpassingen in het terrein.**

4. Voorbereidingsfase

De start van het planproces wordt gevormd door het **initiatief** om tot jaarplanning te komen. De aanleiding ligt in de meerjarenplanning, het Beheers- en Inrichtingsplan per Nationaal Park maar in directe zin ook in de noodzaak om tot een verantwoorde planning te komen. Verantwoord in de zin van een programmering die voor betrokkenen (uitvoerders) acceptabel is en tevens afdoende inzicht en toetsingskaders geeft voor de jaarlijkse besteding van de beschikbare middelen. Participanten zijn in principe ook degenen die bij de uitvoering van het jaarprogramma zijn betrokken, zoals de deelnemende organisaties in de werkgroep V&E-NP.
Van belang is in deze fase om een tijdsplanning op te stellen, waarin zichtbaar is op welk moment welk besluit genomen kan worden en op welke wijze dit besluitvormingsproces vorm wordt gegeven: gezamenlijke doelgroepselectie of bespreking van een voorbereid selectiebesluit. Deze keuzen zijn afhankelijk van de stijl van samenwerking binnen en tussen de betrokken organisaties. Van belang is het rekeninghouden met de organisatiecultuur die reeds bestaat.
Besluitvorming in de initiatieffase betreft:

* organisatievorm en procedures
  - deelnemers / deelnemende organisaties
  - taakverdeling en betrokkenheid
* planning en werkwijze
  - stappenplan
  - wijze van werken en besluitvorming.

De **verkenning** richt zich op het verkrijgen van duidelijke uitgangspunten voor het planproces. Op het niveau van de jaarprogrammering zal de verkenning beperkter zijn dan bij de meerjarenprogrammering. Op hoofdlijnen betreft het dezelfde gegevens:

* doelstellingen NME/V van het Nationaal Park;
* uitgangspunten omtrent samenwerking met betrokken organisaties (partners);
* afstemming van vrijwilligersinzet ten opzichte van beroepskrachten;
* reikwijdte van de jaarprogrammering NME/V;
* de randvoorwaarden: financieel, organisatorisch, personeel en facilitair;
* afstemming lopende programmering en bestaande planning betrokken organisaties en
* benoemen verantwoordelijkheden binnen organisatie met betrekking tot verslaglegging.

De initiatief- en verkenningsfase zijn hiervoor kort weergegeven, het zijn de planfases die bij de jaarprogrammering minder intensief zullen worden behandeld: voor een belangrijk deel kan worden teruggevallen op bestaande procedures, organisatievormen en samenwerkingsverbanden. Globaal is toetsing van de lopende planvorming aan de genoemde aandachtspunten jaarlijks aan te bevelen.

5. Selectiefase

Bepalend voor de verdere jaarprogrammering is de bewuste selectie van doelgroepen. Deze selectie wordt noodzakelijk geacht om te kunnen komen tot een gerichte programmering, waarbij de beperkte middelen (in de zin van tijd, geld, faciliteiten en menskracht) optimaal worden benut. Stapsgewijs wordt in de selectiefase als aanpak gekozen voor:

- vaststelling uitgangspunten doelgroepenbeleid;
- benoemen van selectiecriteria voor doelgroepselectie;
- benoemen potentiële doelgroepen;
- doelgroepselectie op basis gegeven beleidsuitgangspunten, vastgestelde selectiecriteria en de benoemde doelgroepen.

5.1 Doelgroepenbeleid

Doelgroepenbeleid wordt op verschillende niveaus gemaakt, landelijk, regionaal en parkgebonden. Een overzicht van vigerend beleid en doelgroepgerichte overwegingen leidt tot uitspraken, waarmee rekening kan worden gehouden bij de doelgroepselectie. Van belang is te onderkennen dat in Hoofdstuk 1 reeds adviezen zijn gegeven omtrent doelgroepgericht beleid dat van invloed is en kan zijn voor parkgebonden programmering. Het gaat daarbij over:

a. Landelijk beleid (Natuurbeleid, Natuur- en Milieubeleid, Natuur- en Milieu-educatie beleid);
b. Nationale Parkenbeleid;
c. Parkgebonden beleid;
d. Regionaal doelgroepenbeleid en
e. Doelgroepgerichte overwegingen.

5.1.1 Landelijk beleid

Als beleidsuitgangspunten voor de Voorlichting en Educatie in Nationale Parken gelden het Natuurbeleidsplan (1989), de nota 'Natuur- en milieu-educatie, een meerjarenvisie' (1988), de Meerjarenprogramma's Natuur en Landschap en het Kaderplan Natuur- en Milieu-educatie (1993).
De nota Natuur- en Milieu-educatie (1988) vormt de basis voor het doelgroepenbeleid van de Rijksoverheid met betrekking tot Nationale Parken. Meer specifiek gaat het daarbij om de doelgroepen:

- bezoekende publiek;
- omwonenden en
- het onderwijs.

De Nationale Parken zouden met name een rol kunnen spelen bij de ecologische basisvorming, leidend tot versterking van het maatschappelijk draagvlak voor het natuurbeleid. Enige aandacht wordt gegeven aan doelgroepen die, of waarvan de leden, een maatschappelijke positie hebben die van bijzonder belang kan zijn voor de realisering van de doelstellingen van het natuur- en landschapsbeleid. Daarmee wordt een aanscherping gegeven die relevant kan blijken te zijn bij de doelgroepselectie.

5.1.2 Nationale Parkenbeleid

De Voorlopige Commissie Nationale Parken heeft zich meermalen uitgesproken over de reikwijdte van educatie en voorlichting in Nationale Parken (brochure 'Voorlichting en educatie in en over Nationale Parken' (1989) en meer specifiek ten aanzien van bezoekerscentra 'Bezoekerscentra opnieuw bekeken' (1989) en het advies 'Educatief werk in bezoekerscentra in Nationale Parken' (1991).
In de genoemde adviezen wordt onderscheid gemaakt naar de belangrijkste doelgroepen voor Nationale Parken:

1. Groepen:
   * Onderwijs
   * Jongeren buiten schoolverband
   * Andere bezoekers in groepsverband
2. Bezoekers aan het gebied;
3. Omwonenden.

5.1.3 Parkgebonden beleid

Ieder Nationaal Park heeft een Beheers- en Inrichtingsplan. Daarin zijn de doelstellingen, randvoorwaarden, beleidskeuzen en uitvoeringsrichtlijnen opgenomen die voor het individuele park van toepassing zijn. In het onderdeel voorlichting en educatie is de hoofdlijn van het parkgebonden beleid vastgelegd en is een aanduiding gegeven van de prioritaire doelgroepen. Ook in de beschrijvingen en positionering van het park in de regio, kunnen doelgroepen onderscheiden worden:

* verblijfsrecreanten in de directe omgeving van het park;
* omwonenden en gebruikers (landbouw, jacht, verkeer & vervoer etc.) van het park (of inwonenden);
* sportverenigingen (fietsen/trimmen/hardlopen);
* recreatieve medegebruikers (surfers, ATB e.a.);
* terreineigenaren en beheerders.

5.1.4 Regionaal doelgroepenbeleid

Een doelgroepgerichte werkwijze biedt perspectief om aan te sluiten bij andere plannen en beleidsterreinen (provinciaal en locaal natuurbeleid, milieubeleidsprogrammering op locaal en regionaal niveau of specifiek beleid gericht op thema's als energiebesparing, verdroging, vermesting, verspreiding etc.). Regionale samenhang met betrekking tot NME/V is onderzocht in het kader van het Actiepunt 113 uit het Nationaal Milieubeleids Plan (NMP A113). Daarbij is geconstateerd dat locale overheden kunnen samenwerken met het particulier initiatief (IVN- en KNNV-afdelingen en andere vrijwilligersorganisaties) en (mede-)NME-gerichte organisaties en instellingen (van bezoekerscentra tot School Begeleidings Diensten). De samenwerking richt zich dan op twee niveaus: de opbouw van een structureel ondersteuningsnetwerk en de uitvoering van NME-activiteiten. Het Nationaal Park heeft een positie binnen een regio, zowel geografisch als een samenhang op beleidsniveau. Het eerder gegeven advies met betrekking tot beleidsmatige afstemming kan hierbij invulling worden gegeven: '.... anderzijds, op een lager schaalniveau, moeten Nationale Parken vanuit dit oogpunt qua doelgroepenbeleid afstemming zoeken bij Provinciaal beleid en dat van gemeenten en hun samenwerkingsverbanden in de directe omgeving van het Nationaal Park. Doelgroepgericht beleid kan aanleiding vormen voor programma-afstemming: met oog voor de doelgroep. Dat dient ook te leiden tot aansluiting bij bestaande NME-netwerken in de regio om programma-afstemming te realiseren.'
Als selectiecriterium dient een nadere afbakening per park plaats te vinden op basis van de volgende overwegingen:

* samenhang met regionaal netwerk van natuur- en milieu-educatieve organisaties en hun programmering (NME-netwerk) en
* actuele natuur-, landschap-, cultuur- en milieu-thema's in de regio (thematische samenhang) en de rol die de parkgebonden programmering daarbij kan spelen.

5.1.5 Doelgroepgerichte overwegingen

Bij doelgroepselectie spelen ook criteria een rol die niet direct gebonden zijn aan specifiek beleid of parkgebonden overwegingen. Van belang wordt geacht om bij het definitief vaststellen van de selectiecriteria per park aandacht te besteden aan:

- bereikbaarheid en toegankelijkheid van de doelgroep;
- bereidheid van de doelgroep;
- voorbeeldfunctie van de doelgroep en
- organisatie van de doelgroep.

5.2 Selectiecriteria

Selectie vindt plaats op basis van selectiecriteria. In voorgaande paragraaf is een groot aantal mogelijke selectiecriteria naar voren gekomen. Per park zal nagegaan moeten worden welke selectiecriteria uiteindelijk gehanteerd worden om te komen tot een afgewogen doelgroepselectie. Samenvattend kan op basis van genoemde overwegingen gekomen worden tot een set 'primaire selectiecriteria'.
De selectiecriteria die gehanteerd kunnen worden bij de doelgroepselectie zijn:

1. Effectiviteit t.o.v. doelstellingen Natuur- en Landschapsbeleid;
2. Mate waarin de doelgroep ook doelgroep van het Natuur- en Nationale Parken-beleid is;
3. Relatie met overig beleid (natuur, landschap en milieu) in de regio (samenhang);
4. Bestaande (gegroeide) relatie met de doelgroep en
5. Bereikbaarheid en toegankelijkheid.

Bij de daadwerkelijke doelgroepselectie per park, kan worden afgeweken van de genoemde criteria op basis van argumenten. Bij het hanteren van andere selectiecriteria is een toelichting op de gemaakte keuze noodzakelijk.

5.3 Doelgroepenoverzicht

Doelgroepselectie kan plaatsvinden als bekend is welke doelgroepen het betreft. Op basis van literatuur, de huidige praktijk, het vigerend beleid en discussie is vastgesteld dat de volgende hoofddoelgroepen onderwerp van het selectieproces zijn. Een nadere segmentatie van de betrokken doelgroepen vindt plaats nadat selectie is uitgevoerd. De doelgroepen zijn:

Schema 4 Hoofdindeling doelgroepen Nationale Parken

1	ONDERWIJS
2	JONGERENORGANISATIES
3	VERENIGINGEN
4	INCIDENTELE GROEPEN
5	VERBLIJFSRECREANTEN
6	OMWONENDEN EN ANDERE GEBRUIKERS
7	NATUUR- EN MILIEU-GROEPEN
8	GEHANDICAPTEN
9	INCIDENTELE BEZOEKERS
10	SPECIFIEKE BELANGHEBBENDEN
11	OVERIGE DOELGROEPEN

5.4 Doelgroepselectie

De doelgroepselectie zelf kan geschieden op basis van de geformuleerde criteria en de onderscheiden doelgroepen. Doelgroepen worden beoordeeld op de criteria door te scoren. Overwegingen die de besluitvorming en de selectie beïnvloeden dienen opgenomen te worden bij de beschrijving van de selectieprocedure en de toelichting op de gemaakte keuzen. Selectie van doelgroep veronderstelt een selectie die het gegeven aantal van 11 doelgroepen beperkt tot een werkbaar aantal voor de daadwerkelijke doelgroepgerichte programmering.
Selectie van doelgroepen kan plaatsvinden in een werkbijeenkomst waar met behulp van selectiecriteria en de bestaande kennis van doelgroepen en de huidige programmering, gescoord wordt. Voor dit 'scoren' kan onderstaand scoreformulier gebruikt worden:

Schema 5 Scoreformulier doelgroepselectie

DOELGROEP	CRITERIA DOELGROEPSELECTIE					
	effecti-viteit	NP-be-leid	reg. beleid	best. relatie	bereikb / toeg.	+/-
1. Onderwijs						
2. Jongerenorganisaties						
3. Verenigingen						
4. Incidentele groepen						
5. Verblijfsrecreanten						
6. Omwonenden en gebruikers						
7. Natuur- en Milieugroepen						
8. Gehandicapten						
9. Incidentele bezoekers						
10. Specifieke belanghebbenden						
11. Overige doelgroepen						

effectiviteit: Effectiviteit t.o.v. doelstellingen Natuur- en Landschapsbeleid;
NP-beleid: Mate waarin de doelgroep ook doelgroep van het Natuur- en Nationale Parkenbeleid is;
reg.beleid: Relatie met overig beleid (natuur, landschap en milieu) in de regio (samenhang).
best.relatie: Bestaande (gegroeide) relatie met de doelgroep en
bereikb/toeg: Bereikbaarheid en toegankelijkheid.

Scoren kan door de volgende waarden toe te kennen:

0. niet van toepassing, niet relevant
1. matig van toepassing
2. zeker van belang, specifiek belang

Bij een 'rechte' telling van de scores ontstaat een doelgroepprioritering. Afwijkingen kunnen en zullen ontstaan bij het toepassen van andere selectiecriteria danwel bij het toekennen van verschillende waarden aan de criteria.

6. Planningsfase

In de planningsfase moet allereerst een nadere invulling tot stand komen van de doelgroepselectie en de randvoorwaarden die daarmee kunnen worden geformuleerd voor de programmering. Doelgroepanalyse door doelgroepsegmentatie, kwantitatief en kwalitatief doelgroeponderzoek moet plaatsvinden. Een overzicht wordt gegeven van mogelijkheden voor de doelgroepanalyse. Overwogen kan worden om specifieke, doelgroepgerichte onderzoeksvragen uit te besteden via het onderzoekprogramma van het Overlegorgaan van het Nationaal Park. Tevens dient aangenomen te worden dat de doelgroepselectie niet jaarlijks zal leiden tot totale programma-wijzigingen. Dan kan ook het doelgroeponderzoek en de daaruit volgende programma-ontwikkeling tot onderdeel van het meerjarenplan worden gemaakt.
De doelgroepsegmentatie leidt tot een nadere verfijning van de geselecteerde doelgroep. Overwogen kan worden om ook binnen de gesegmenteerde groepen een prioriteit aan te brengen. Aan de hand van deze verfijning kan (selectief) worden gezocht en contact worden gelegd met 'sleutelinformanten': deskundigen op locaal en regionaal niveau, danwel doelgroepspecifieke deskundigen. Contact met de sleutelinformanten kan inzicht geven in kwantitatieve, maar evenzeer ook in kwalitatieve gegevens. Deze gegevens vormen de basis voor de programma-keuzen die worden gemaakt.

6.1 Doelgroepsegmentatie

Doelgroepselectie is een voorwaarde om te komen tot programmering. De volgende stap is doelgroepsegmentatie. De segmentatie binnen geselecteerde doelgroepen, de fijnmazigheid die noodzakelijk is voor een daadwerkelijk 'vraaggestuurde werkwijze' vindt plaats na de doelgroepselectie. Binnen de gekozen hoofdindeling van doelgroepen is de volgende segmentatie aangebracht:

Schema 6 Doelgroepsegmentatie

DOELGROEP	SEGMENTATIE
1. Onderwijs	* Primair Onderwijs - onderbouw - middenbouw - bovenbouw + Speciaal Onderwijs * Voortgezet Onderwijs - basisvorming - schooltype (VWO/HAVO/MAVO) * Beroepsonderwijs (VBO/MBO) * Hoger Onderwijs (Beroeps- en Universitair) * Specifiek beroepsonderwijs (Landbouwonderwijs, opleidingen natuur- en landschap of recreatieve beroepen etc)
2. Jongerenorganisaties	* Scoutinggroepen - regio-gebonden - verblijfsduur beperkt (kampen) * Jeugdnatuur-organisaties - lokaal-gebonden - landelijke organisatie/afdeling - jongeren-zelf-organisatie * Jeugdwerk - buurt- en clubhuiswerk - kerkelijk - werkgroep natuur-organisaties
3. Verenigingen	* Vrouwenorganisaties - 'traditionele' vrouwenorganisaties - vrouwengroepen (sociaal-cultureel werk en de volwasseneneducatie) - individuele groepen (50+-groepen, vrouwencafé, -huis), lokaal gebonden * Bejaardenorganisaties * Service-clubs - Lions, Rotary, Round-Table, Junior-kamer en anderen * Sportverenigingen - recreatief (mede-)gebruik - incidentele betrokkenheid * Politieke partijen - lokaal - regionaal - provinciaal en/of landelijk * Confessionele organisaties - religie/gezindte
4. Incidentele groepen	* Dagtochten (touroperators, NS, ANWB) * Personeelsverenigingen

DOELGROEP	SEGMENTATIE
5. Verblijfsrecreanten	* In groepsverband: recreatiewerk - jeugdgroepen - volwassenen - gemengde samenstelling * Individueel: - volwassenen, kinderen en/of gezinnen
6. Omwonenden en gebruikers	* Omwonenden: - betrokken - bezoekende - insprekend * Gebruikers: - beroepsmatig - recreatief (bv. vogelaars/jagers) - vrijwillig - wel/niet afhankelijk NP
7 Natuur- en Milieugroepen	* Onderzoek en studie * Educatie * Beleidsbeïnvloeding * beheer en onderhoud - lokaal/regionaal - bezoekende (buiten regio)
8. Gehandicapten	* Lichamelijk gehandicapt (visueel, motorisch, auditief, meervoudig) * Geestelijk gehandicapt
9. Incidentele bezoekers	* Dagrecreanten - individueel - gezinsverband - incidentele groep (VVV)
10. Specifieke belanghebbenden	* Beheersorganisaties * Gebruikersorganisaties (belangenbehartiging) * Economisch afhankelijk
11. Overige doelgroepen	

Op basis van dit doelgroepenoverzicht, kan per Nationaal Park en per geselecteerde doelgroep nader onderzoek plaatsvinden. Dit kan plaatsvinden in de vorm van een kwantitatief en een kwalitatief doelgroeponderzoek.

6.2 Kwantitatief doelgroeponderzoek

Kwantitatief gericht doelgroeponderzoek kan in veel gevallen uitgevoerd worden in de vorm van 'deskresearch' danwel het consulteren van locale en regionale deskundigen of doelgroepspecifieke deskundigen. Statistisch betrouwbaar doelgroeponderzoek is te kostbaar voor de individuele parken, echter op basis van bestaande onderzoeksresultaten kan wellicht een eerste doelgroepverkenning plaatsvinden (bijvoorbeeld ISOR-onderzoeken i.h.k.v. het project NME-Onderwijs van de zes departementen).
De 'deskundigen' die geconsulteerd kunnen worden (ook hier dient een selectie plaats te vinden) voor het verkrijgen van kwantitatieve gegevens zijn bijvoorbeeld:

Schema 7 Informanten per doelgroep

DOELGROEP	**Te consulteren:**
1. Onderwijs	Locaal/regionaal: - Afdeling onderwijs (gemeente(n)); - NME-centrum (lokaal/regionaal); - (Rijks-) Inspectie; - Schoolbegeleidingsdienst(en). Provinciaal/nationaal: - Consulenten NME provinciaal; - NME-specialisten Onderwijs.
2. Jongerenorganisaties	Locaal/regionaal: - Gemeente: afdelingen welzijn, cultuur en maatschappelijke dienstverlening; - Gemeente: afdeling voorlichting; - Vertegenwoordigers besturen van de organisaties; - NME-centrum/contactambtenaar NME.
3. Verenigingen	Locaal/regionaal: - Gemeente: afdelingen welzijn, cultuur en maatschappelijke dienstverlening en sociale vernieuwing of bestuursdienst; - Gemeente: afdeling voorlichting; - Vertegenwoordigers besturen van de organisaties; - NME-centrum/contactambtenaar NME; - Welzijnsinstellingen.
4. Incidentele groepen	- Touroperators; - VVV (lokaal/regionaal); - ANWB (ANWB-consulenten); - Gemeente: afdeling EZ.

DOELGROEP	**Te consulteren:**
5. Verblijfsrecreanten	- VVV (locaal/regionaal); - ANWB (ANWB-consulenten); - Gemeente: afdeling EZ; - Recreatie-ondernemers/ondernemerscontact eventueel RECRON.
6. Omwonenden en gebruikers	- Contactambtenaar NME-gemeente; - Voorlichters en beheerders SBB/NM/..; - Leden Overlegorgaan.
7. Natuur- en Milieugroepen	- Contactambtenaar NME-gemeente; - Milieufederatie; - Consulent NME in provincie; - Bestuursleden.
8. Gehandicapten	- Gehandicaptenraad en provinciale raden; - Patienten- en belangenorganisaties; - Activiteitenbegeleiders regionale instellingen.
9. Incidentele bezoekers	- VVV; - Terreinbeheerders (afdeling recreatie-onderzoek).
10. Specifieke belanghebbenden	- Beheersorganisaties (SBB, NM, ..) - Gebruikersorganisaties (Jagersvereniging, Vogelwerkgroep, Lokale afdeling Standsorganisaties, Vereniging Grondeigenaren, landgoedeigenaren etc.); - Leden Overlegorgaan.
11. Overige doelgroepen	

Bij kwantitatief onderzoek via de sleutelinformanten zal kunnen worden gewerkt met eenvoudige vragenlijsten, geschikt voor schriftelijke enquêtes danwel voor een telefonische of persoonlijke consultatie. De vragen dienen zich te beperken tot het verkrijgen van gegevens: groepssamenstelling (leeftijd, m/v-verdeling, opleidingsniveau etc), doelgroepgrootte (totalen, segmentatiemogelijkheden etc), beschikbaarheid financiën en fysieke drempels (afstand, kosten etc). **Bijlage 3 geeft een standaardvragenlijst ten behoeve van kwantitatief doelgroeponderzoek.**
Bij jaarprogrammering (korte termijn) zijn kwantitatieve gegevens vooral van belang voor:

* intensiteit en frequentiebepaling;
* bereikbaarheidsanalyse en -verbetering (toegankelijkheid);
* prijsbepaling;
* programma-aanbod (onafhankelijk van vraaggestuurd aanbod).

Indien er sprake is van meerjarenplanning, dan kan kwantitatief doelgroeponderzoek over de volle breedte van de doelgroepen, een bijdrage leveren aan gefundeerde besluitvorming omtrent doelgroepselectie (middellange termijn).
De lange termijnplanning, zoals die wordt vastgelegd in de Beheers- en Inrichtingsplannen, hoort richtlijnen voor selectiecriteria (doelgroepselectie) te bevatten.

6.3 Kwalitatief doelgroeponderzoek

Om te komen tot een doelgroepgerichte planning is de volgende stap het uitvoeren van een nadere analyse met betrekking tot de motieven, wensen, drempels, kennisniveau en de wijze waarop de doelgroep zich oriënteert op de mogelijkheden van het Nationaal Park.
Dit doelgroeponderzoek kan worden uitgevoerd op basis van:

Kwalitatief onderzoek
Het kwalitatief onderzoek richt zich op het ontwikkelen van een duidelijk beeld van de 'wants and needs' van de onderscheiden doelgroepen[4]. Daarbij gaat het vooral om de wensen van de doelgroep ten aanzien van natuur (beleving), landschap, milieu, waarden en normen etc. Inzicht verkrijgen in de achtergronden van de doelgroepen, dat is de kern. Het kwalitatief onderzoek onderscheidt zich in:

[4] Relevante bronnen zijn de doelgroepverkenningen:
"Groen Verschiet, natuurbeleving en natuuronderwijs bij 8-12 jarige kinderen" en
"Natuur en milieu uit de eerste hand, denkbeelden, belevingen en leerwensen van dertien tot achttienjarigen"
SDU, Den Haag, 1990 en 1994

Schema 8 Kwalitatief onderzoek

Type onderzoek: INZICHT IN DE POSITIE VAN HET NATIONAAL PARK	Uitvoering: deskresearch, externe gegevens (bestaand onderzoek), vragenlijst, (half-)gestructureerd interview (individueel of groepsgewijs), extern advies
Doel: Inzicht verkrijgen in de beleving van de doelgroep ten aanzien van positie en functie van het Nationaal Park	
Soort vragen: * Kent de doelgroep het Nationaal Park? * Welke functies kent de doelgroep toe aan: - het gebied en - het Nationaal Park? * Zijn er drempels voor de doelgroep m.b.t. recreatief gebruik? * Weet de doelgroep dat er mogelijkheden zijn met betrekking tot Voorlichting en Educatie? * Welk belang hecht de doelgroep aan het (voort-)bestaan van het Nationaal Park, in (is er bereidheid tot actieve (eigen) bijdrage: natuurzorg)?	
Type onderzoek: DOELGROEP ANALYSE	Uitvoering: Observatiemethoden, diepte-interview, groepsinterview of (half-)gestructureerde vragenlijst
Doel: Planmatig en systematisch verkrijgen van inzicht in bouwstenen voor parkgebonden programmering vanuit een vraaggestuurde benadering	
Soort vragen: * Op welke wijze past de doelgroep in het NBP-uitgangspunt: groepen die door hun maatschappelijke positie van bijzonder belang zijn voor de realisering van doelstellingen in natuur- en landschapsbeleid? (uitgangspositie beleidsmatig) * Wordt de doelgroep reeds door andere overheden betrokken bij beleidsontwikkeling en/of -uitvoering? Is afstemming en daarmee vergroting van het draagvlak mogelijk? (afstemming beleidsinzet) * Kennis en beleving van natuur, landschap en milieu (kennisniveau doelgroep)? * Functie die wordt toegeschreven aan natuur en landschap (betrokkenheid, houding, bewustwording)? * Behoefte om natuur en landschap: te beleven, te kennen, te analyseren, kennis te vergaren omtrent flora, fauna, ecologische begrippen, relatie mens<->natuur, relatie natuur <->milieu (informatiebehoefte) etc? * Bereidheid tot deelname aan programma's (gedragsintenties)? * Vraag naar geprogrammeerde activiteiten versus ondersteuningsaanbod, aanreiken hulpmiddelen voor eigen ontwikkeling etc.(vaardigheden)? * Is er een bereidheid tot actieve participatie ('opkomen voor natuur- en milieubelangen') via vrijwilligerswerk van bestaande vereniging of een open aanbod of door lidmaatschap en activiteiten van een 'vereniging vrienden van ...'? (natuurzorgdimensie) * Drempels die worden onderscheiden?	

Expert-toetsing
Naast bovengenoemde onderzoekmethodieken kan nadrukkelijk gebruik worden gemaakt van het instrument 'expert-toetsing'. Deze aanvullende informatiebron betreft de zogenaamde sleutelinformanten. De sleutelinformant heeft ook binnen de doelgroep een erkenning van de deskundigheid: de gewenste expertise omvat de kennis van en het inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van de betrokken doelgroepen, maar vooral ook in het effectief benoemen van de 'vraag' die binnen de doelgroep leeft. De sleutelinformant kan ook aangeven hoe de bereidheid van de betrokken doelgroep is om te komen tot samenwerking. Daarmee is tevens de positie van de 'expert-toetsing' gegeven. Deze is nevenschikkend en aanvullend ten opzichte van het directe contact met de doelgroep. De sleutelinformanten kunnen grote waarde hebben bij het bepalen van de programmatische consequenties van de doelgroepanalyses. Zij kunnen aanwijzigingen geven omtrent de achterliggende motieven en behoeften om te kunnen komen tot de ontwikkeling van een programma-aanbod: keuzen met betrekking tot doelstellingen, middelen, inzet van intermediairen, media-gebruik, programmering in activiteiten, methoden en tijdsplanning en tenslotte de wijze van communiceren met de beoogde en gewenste doelgroepen.

Binnen ieder Nationaal Park functioneert reeds een werkgroep Voorlichting en Educatie onder het Overlegorgaan. Deze werkgroep bestaat uit intermediairen in de regio, zoals vertegenwoordigers van: Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, beheersstichting, Recreatieschap, IVN (vereniging), Consulentschap NME, Centra voor NME in de regio etc. Daarmee is reeds een forum ontstaan voor de 'expert-toetsing' en zeker voor de advisering met betrekking tot het vinden van de regionale sleutelinformanten. De aandachtspunten voor een expert-toetsing zijn:

* resultaten kwantitatief en kwalitatief onderzoek;
* peiling uitgangssituatie doelgroep;
* 'wants and needs' bij de doelgroep t.a.v. natuur, landschap en milieu;
* positie van de doelgroep met betrekking tot natuur- en milieubesef, kennis en begrip, vaardigheden, houding en waarden en normen tot aan de handelingsbereidheid (natuurzorg);
* vertaling van de doelgroepanalyse in programmering op korte, middellange en langere termijn.

6.4 Doelgroepgerichte activiteiten: beoordelingscriteria

Bij de programmering zal een keus op hoofdlijnen moeten worden gemaakt omtrent de middelen die benut zullen worden. Bij de doelgroepgerichte activiteitenprogrammering is vastgesteld welke initiatieven genomen worden, welke standaardprocedures van toepassing zijn, welke aanpassingen of materiaal- en deskundigheidsontwikkeling nog noodzakelijk zijn. Van belang voor dit onderdeel is het benoemen van toetsingscriteria die gehanteerd kunnen worden om te komen tot een adequate inhoud.
Recent onderzoek[5] heeft de bouwstenen geleverd voor criteria die gehanteerd kunnen worden voor de selectie van inhouden en de keuzen met betrekking tot de programma-opbouw. Het betreft een overzicht van 15 criteria, die als basis benut kunnen worden voor het opstellen van een set 'eigen' analyse-criteria.

Genoemde criteria kennen geen hiërarchie, ze zijn hanteerbaar op basis van keuzen die de gebruiker wenst te maken. Bij een actieve toepassing in een werkbijeenkomst met de werkgroep V&E-NP kan een keuze gemaakt worden uit de gegeven analysecriteria, zodat een eigen 'beoordelingsset' ontstaat voor materiaal- en activiteitenontwikkeling binnen de programmering van de NME/V in het Nationaal Park. Bij het hanteren van deze methodiek en de toepassing van de 'beoordelingsset' is externe ondersteuning wenselijk om tot een min-of-meer objectieve toepassing te kunnen komen.

---

5 "Begrip en Betrokkenheid, bouwstenen voor leerbare thema's in natuur- en milieu-educatie"
A.H. Alblas, J.J.S. Broertjes, F.J.J.M. Janssen en A.J.Waarlo
Wageningen, Vakgroep Agrarische Onderwijskunde Landbouwuniversiteit,
Utrecht, Vakgroep Didactiek van de Biologie Universiteit Utrecht 1993

Schema 9 Criteria leerstofkeuze volgens A.H. Alblas e.a.

	criterium	**de inhoud moet:**
1.	Herkenbaarheid	aanwijsbaar zijn in het dagelijks leven
2.	Bruikbaarheid	betekenis hebben voor het dagelijks leven
3.	Eerstehands ervaring	directe ontmoeting mogelijk maken
4.	Nauwkeurig waarnemen	- te proeven, ruiken, horen en/of te zien zijn - dynamisch en gevarieerd zijn
5.	Zorgervaringen	mogelijkheden bieden om te verzorgen of er verantwoordelijkheid voor te ontwikkelen
6.	Aansluiten op eerdere ervaringen	te relateren zijn aan ervaringen uit het verleden
7.	Reflectie op (eerder) opgedane ervaringen: gevoelens en gedrag	te relateren zijn aan gevoelens en gedrag
8.	Sociaal-cognitief conflict (betekenis)	controversieel zijn (hanteerbaarheid van belangentegenstellingen)
9.	Maatschappelijke houdbaarheid	overeenkomen met maatschappelijk breed gedragen inzichten
10.	Zone van naaste ontwikkeling	net boven de actuele mogelijkheden van de leerling (doelgroep) uitstijgen en daarmee stimuleren tot nader exploreren
11.	Probleemgenererend	mogelijkheden bieden om een werkbare probleemstelling te formuleren
12.	Theoretische verdieping	aanknopingspunten bieden voor relevante theoretische inzichten (bijv. ecologische kennis)
13.	Ruimte voor individuele verschillen	mogelijkheden bieden voor een gevarieerde presentatie die aansluit bij diverse interesses en voorkennisniveaus
14.	Voldoende tijd	exemplarisch van karakter zijn
15.	Ontdekkend	mogelijkheden bieden nieuwe leerervaringen op te doen

6.5 Gebiedskwaliteit

De gebiedskwaliteiten zijn de basis van het Nationaal Park. Daarmee wordt tevens de grondslag gegeven voor de inhoudelijke invulling van de Voorlichting en Educatie in en vanuit het Nationaal Park. Inzicht in de gebiedskwaliteiten en de kansen die daarmee gecreëerd kunnen worden voor een programmering die aansluit bij de wensen van de doelgroep(en), is nodig voor een adequate (meerjaren-/jaar-)programmering. De gebiedskwaliteiten kunnen op verschillende niveaus worden benoemd.

a natuur-wetenschappelijk;
b (structuur-)ecologisch;
c cultuur, natuur en landschap in historisch perspectief;
d belevingswaarde.

Om te kunnen komen tot een goede programmering van Voorlichting en Educatie is inzicht in de gebiedskwaliteiten noodzaak. Het B&I-plan biedt daarvoor een eerste ingang, naast de voorhanden zijnde kennis en ervaring van de direct betrokken medewerkers, vrijwilligers en eventuele specialistische deskundigen. Toegankelijkheid is hierbij het sleutelbegrip. Binnen een 'vraaggestuurde werkwijze' is het van groot belang om snel toegang te hebben tot kennisbronnen (personen, Beheers- en Inrichtingsplan, literatuur en andere bronnen), te weten waar relevante educatieve en voorlichtingsmaterialen beschikbaar zijn. Van belang is hierbij te onderkennen dat in zeer veel gevallen de belevingsgerichtheid van voorlichting en educatie meer aandacht behoeft dan kennisgerichtheid. De belevingscomponent voor Nationale Parken speelt zich buiten af en vraagt een gebiedsgebonden programmering, naast de aansluiting bij de vraag van de doelgroepen.

Hier wordt een relatie mogelijk met de bestaande kennis en inzichten met betrekking tot de terreingebonden voorlichting en educatie, zoals ook voortgekomen uit de tradities van de 'terreininterpretatie'. De terreinkwaliteiten worden daarbij beschouwd vanuit verschillende invalshoeken (zie bovengenoemde niveaus).

6.6 Doelgroep-/activiteitenplanning

De geselecteerde doelgroepen, de verkenning van de doelgroepen en de verzamelde informatie uit de kwalitatieve en kwantitatieve analyses leiden tot doelgroepgerichte activiteitenplanning. Jaarlijks zal het jaarprogramma een overzicht dienen te geven van de volgende elementen (zie bijlage 4):

Schema 10 Activiteitenplanning

ACTIVITEITEN PER DOELGROEP		
Doelgroep:		
Activiteit:		
Benodigde faciliteiten:		
Organisatie:	trekker (organisatie/functionaris):	
	betrokkenen:	intern / extern
	tijdsplanning:	
	budget: * Personele kosten: * Materiaalkosten: * Overige uitvoeringkosten:	
	beoogd resultaat: eisen doelgroep:	
Samenwerking/verantwoordelijkheden	opgenomen in uitvoeringsovereenkomst[6]	ja/nee
	opgenomen in werkplan organisatie	ja/nee
	(eigen) personele inzet: ..... uur	
Karakter activiteit:	* voortzetting bestaande programmering; * programma-vernieuwing (eigen initiatief/op basis evaluatie); * additioneel (buiten bestaande budgetten en personele capaciteit).	

In het jaarprogramma dient dus te zijn opgenomen:
* weergave selectiecriteria en selectie doelgroepen;
* relatie met overig doelgroepbeleid van overheden;
* weergave relatie Meerjarenplan en B&I-plan;
* korte weergave doelgroepverkenning (kwantitatief en kwalitatief);
* overzicht van activiteiten per doelgroep;
* capaciteitsoverzicht: beschikbare middelen en additioneel benodigde middelen en personele capaciteit;
* samenhang participerende organisaties m.b.t. de uitvoering;
* procedure: totstandkoming (werkwijze) en behandeling door werkgroep V&E-NP en het Overlegorgaan-NP.

[6] Zie advies par. 2.3 met betrekking tot de 'uitvoeringsovereenkomst jaarprogramma NME/V-NP'

7. Uitvoeringsfase (beheer)

7.1 Beheersaspecten

Het jaarprogramma NME/V van het Nationaal Park heeft een tweeledig doel. Allereerst wordt een uitwerking gegeven van de doel- en taakstellingen op korte termijn voor de NME/V. Daarbij gaat het om de gewenste resultaten, fasering, samenwerkingsmogelijkheden, relatie met de 'omgeving' van het park en de samenhang met bestaande initiatieven. Het jaarprogramma omvat afspraken omtrent uitvoering door verschillende organisaties, voor verschillende (geselecteerde) doelgroepen, met verschillende inhoudelijke intenties. Ten tweede is het een instrument dat aangeeft op welke wijze de uitvoering van programma-onderdelen gaat plaatsvinden en hoe die is te beheersen. Bij beheersen is er de noodzaak om de inhoudelijke activiteiten (blijvend) te sturen in de richting van het beoogde projectresultaat. Ten behoeve van de sturing van het jaarprogramma en de afzonderlijke deelprojecten wordt geadviseerd om vijf beheersaspecten in te zetten:

Schema 11 Beheersaspecten

TIJD
GELD
KWALITEIT
INFORMATIE
ORGANISATIE

7.1.1 Tijd

Voor iedere activiteit in het jaarprogramma wordt de benodigde tijd weergegeven. Daarbij wordt rekening gehouden met tijdsplanning (looptijd gedurende het gehele planjaar) en de netto te besteden tijd per deelproject. Uitvoerders rapporteren de voortgang, ten behoeve van het actueel houden van de jaarplanning.

7.1.2 Geld

Het jaarprogramma voorziet in het toedelen van beschikbare budgetten aan activiteiten (deelprojecten). Deels exploitatie-budget, waarvan de controle op de besteding primair ligt bij de verantwoordelijke organisatie. Deels budget dat besteed wordt voor nieuwe projecten of ontwikkelingsprojecten. Beheer-

sing van de financiën moet leiden tot programma-uitvoering binnen de toegekende budgetten. Benodigde informatie is hierbij de gedetailleerde raming van kosten en de voortgang van de budgetbeheersing.

7.1.3 Kwaliteit

Het meerjarenplan NME/V en het jaarprogramma NME/V per park geeft de eisen weer die gesteld worden aan de uitvoering van activiteiten (deelprojecten). Kwaliteitsbeheersing richt zich op het realiseren van projectresultaten die voldoen aan de gestelde eisen. Waar mogelijk zullen de eisen vastgelegd moeten worden in kwantificeerbare normen (ijkpunten), die ook bekend zijn aan de uitvoerders en de uitvoerende organisaties. Daarnaast wordt aangegeven in het jaarprogramma op welke wijze de medewerker NME/V, als coördinator, de resultaten wenst af te rekenen (hoe kan worden nagegaan of datgene is gedaan dat was overeengekomen). Bij gegevens die niet direct kwantificeerbaar zijn, zal om een kwalitatief oordeel worden gevraagd. De volgende gegevens zijn relevant in dit kader:

- beoogd resultaat van activiteiten (deelprojecten);
- resultaat benoemen in meetbare eenheden (aantal deelnemers, aantal bestede werkuren van doelgroepsleden etc.);
- weergave van beoogd en gerealiseerd effect (doelstelling/monitoring/ evaluatie/kwalitatief oordeel).

7.1.4 Informatie

Binnen het beheersaspect 'informatie' behoort aandacht besteed te worden aan de beheersing van informatiestromen en het realiseren van het verkrijgen van afdoende 'management-informatie' Het betreft registratie, archivering, distributie van documenten en informatie. Iedere betrokken organisatie heeft een eigen documentatie en informatiesysteem. Aansluiting kan worden gezocht bij de centrale rol van de medewerkers NME/V (coördinatiefunctie) per Nationaal Park. Binnen de werkorganisatie van het IVN bestaat een documentatie-functie en wordt een centrale functie gerealiseerd ten aanzien van informatie-overdracht en uitwisseling.

7.1.5 Organisatie

Het jaarprogramma NME/V heeft een sturende en coördinerende functie. Besluitvorming vindt plaats in het Overlegorgaan per Nationaal Park, met advies van de werkgroep Voorlichting en Educatie per park. De coördinator NME/V heeft de aansturing en coördinatie van de uitvoering. De coördinatie omvat ondermeer de afstemming tussen en met de betrokken organisaties,

zorg voor de adequate toepassing van de beheersaspecten en de verslaglegging aan werkgroep V&E en Overlegorgaan.
Van belang is om inzicht te hebben in:

- organisatiestructuur van het samenwerkingsnetwerk dat betrokken wordt bij de uitvoering van het jaarprogramma;
- verdeling van verantwoordelijkheden bij betrokken organisaties;
- aanspreekbare personen bij betrokken organisaties.

7.2 Jaarverslag

Het verkrijgen van periodieke informatie omtrent de voortgang van het jaarprogramma en de geprogrammeerde activiteiten richt zich op de genoemde aspecten: Tijd, Geld, Kwaliteit, Informatie en Organisatie; en verschaft zodoende inzicht in:

a. (T) bestede tijd in relatie tot de geplande tijdinvesteringen;
b. (G) bestede geld in relatie tot beschikbare budget;
c. (K) welke activiteiten zijn uitgevoerd en op welke wijze (versus de geplande inzet; kwaliteitsbeheersing);
d. (I) in hoeverre is benodigde kennis verkregen, welke afstemming heeft plaatsgevonden tussen betrokkenen en betrokken organisaties, gevoerd overleg met doelgroepintermediairen/vertegenwoordigers, afstemming met beleidsverantwoordelijken e.d.;
e. (O) op welke wijze is de uitvoering tot stand gekomen (wie voerde welke onderdelen uit) en op welke wijze is de samenhang en interne communicatie gerealiseerd.

Daarmee is de basis gelegd voor het jaarverslag waarmee een totaal overzicht wordt gegeven van de realisatie van het jaarprogramma. Dit bestaat uit het resultaat van de uit te voeren evaluatie. Bouwsteen daarvoor is de informatie die beschikbaar komt door het registreren van de feitelijke ontwikkelingen met betrekking tot de genoemde vijf beheersaspecten.

7.2.1 Registratie

Daarnaast is het van belang tendensen te registreren die van belang zijn voor de verdergaande ontwikkeling van het programma-aanbod; deze dienen in het jaarverslag te worden opgenomen. Daarbij kan gedacht worden aan:

* deelnemersaantallen bij geprogrammeerde activiteiten en verschillen in deelname;
* leeftijdsopbouw deelnemers;

* groepen en groepsgrootte;
* aantal reserveringen en specifieke ondersteuningsvragen;
* bezoekersaantallen bij niet-geprogrammeerde activiteiten (bezoekerscentrum e.d.);
* aantal informatievragen bij intermediairen (VVV's, Gemeentelijke informatie- en/of NME-centra) en de aard van de vragen;
* geografische spreiding/herkomst deelnemers, informatievragers en schriftelijke verzoeken om informatie.

Voor het overgrote deel zijn dit registratievragen die binnen bestaande taakstellingen kunnen worden gerealiseerd en deels reeds worden uitgevoerd. In de samenwerkingsafspraken die de participerende organisaties maken, op basis van het jaarprogramma V&E-NP, behoort aandacht te zijn voor verslaglegging.
Hiermee krijgt de coördinator V&E-NP het instrumentarium in handen om verantwoording te kunnen geven omtrent het gevoerde beleid, signalen te registreren die kunnen leiden tot evaluatieve vragen en/of bijstelling van de jaarprogrammering.

In het meerjarenprogramma Voorlichting en Educatie per Nationaal Park zal aangegeven moeten worden op welke wijze de verslaglegging en registratie wordt georganiseerd. Daarbij kan worden gewerkt volgens het volgende model:

Schema 12 Registratie

Deelnemersregistratie bij: * lezingen; * excursies; * ov. activiteiten.	door:	begeleider/uitvoerder
	hoe:	invullen standaardformulier
	wat	onderwerp, aantal deelnemers, groep ja/nee, soort groep, herkomst groep, leeftijdsopbouw etc.
Bezoekersregistratie bij: * bezoekerscentrum; * informatiecentrum; * attracties; * ov. bemande voorzieningen.	door:	beheerder bezoekerscentrum / informatiecentrum
	hoe:	dagrapporten
	wat:	aantal individuen, aantal groepen en samenstelling, groepskenmerken (herkomst en leeftijdsopbouw), vraagregistratie (type informatie en/of materiaal, activiteitenprogramma's etc.
Vraagregistratie bij: * bezoekerscentrum; * activiteitenbegeleiders; * informatiepunten (VVV e.d.).	door:	contact personeel / intermediairen (VVV e.a.)
	hoe:	registratieformulier
	wat:	vraagregistratie (type informatie en/of materiaal, activiteitenprogramma's etc.)

Verwerking van de gegevens behoort tot de vaste onderdelen van de jaarplanning NME/V van de Nationale Parken. De betrokken coördinator heeft de verantwoordelijkheid voor de feitelijke uitvoering.

7.2.2 Evaluatie

Evaluatie is een integraal onderdeel van het planmatig werken met voorlichting en educatie, ook binnen Nationale Parken. Het evalueren en doen evalueren behoort tot de taak van de betrokken medewerkers, maar evenzeer tot die van de deelnemers (intermediairen, docenten en groepsleden). Evaluatie is specifiek gericht op het verbeteren van de kwaliteit van het aanbod, maar ook van de planningsmethodiek, het materiaal en de activiteiten. Evaluatie is op verschillende niveaus uitvoerbaar. Programma-evaluatie vindt plaats op basis van vier stappen:

Schema 13 Vier-stappen-model programma evaluatie

stap 1.	bepaal het specifieke doel van de evaluatie, werk doelgericht echter met voldoende ruimte voor onverwachte resultaten;
stap 2.	bepaal de werkwijze en stel de juiste instrumenten vast, zonodig de juiste instrumenten laten ontwikkelen;
stap 3.	verzamelen van gegevens, uitvoeren van veldonderzoek, verwerken van vragenlijsten, interviews en andere methoden tot analyse en interpretatie van de gegevens;
stap 4.	verwerking van de resultaten en aanpassing (verbetering) van de programmering en de individuele activiteiten.

Bij deze benadering kan gebruik worden gemaakt van instrumenten die ontwikkeld zijn en worden voor evaluatie van natuur- en milieu-educatieve activiteiten. Door het ISOR wordt in opdracht van het Ministerie van LNV gewerkt aan:
'..specifieke instrumenten die uitvoerders van NME-activiteiten in staat stellen na te gaan of -en zo ja, in hoeverre- doelen zijn bereikt en leereffecten zijn behaald.' (opdrachtbrief LNV aan ISOR, april 1991).
De resultaten van dit onderzoek komen in 1994 beschikbaar en zullen door betrokkenen (Ministerie LNV, VCNP werkgroep V&E, IVN, coördinatoren V&E-NP) moeten worden beoordeeld op hanteerbaarheid voor de evaluatie van parkgebonden jaarprogramma's, aanvullend op de monitoring.
Voor de evaluatie van programma-onderdelen kan gebruik worden gemaakt van het rapport 'Eenvoudige evaluatiemethoden voor terreingebonden voorlichting'. Bij dit rapport is ontwikkeld de handleiding 'Evaluatiemethoden terreingebonden voorlichting'[7]. Dit geeft een handreiking voor het zelf opzetten van een evaluatie, terwijl meer specifieke handreikingen worden gegeven voor evaluatiemethoden gericht op panelen, folders en excursies. Vragenlijsten en verwerkingsaanwijzingen zijn vastgelegd in het rapport en op disk, als Wordperfect-bestand.

7.3 Toetsing

De systematische aanpak die geïntroduceerd is in dit programmeringsmodel geeft ook mogelijkheden om te komen tot een toetsing van de uitvoering aan de hand van criteria. Criteria die afgeleid zijn van de beheersaspecten, maar

[7] Evaluatiemethoden terreingebonden voorlichting (handleiding, vragenlijsten en diskette)
Staatsbosbeheer/Vereniging Natuurmonumenten, 1993

tevens van de gegeven doelstellingen. Toetsing is als beleidsinstrument van belang om te kunnen komen tot bijstelling van beleid (prioritering, beleidskeuzen, afstemming van beleid e.d.). Deze toetsing vindt plaats door de directe 'opdrachtgever', het Overlegorgaan van het betreffende Nationaal Park. Zij kan deze toetsing, naast de geleverde programmering en verslaglegging, benutten om aan de bestuurlijk verantwoordelijke, het Ministerie van LNV, te adviseren. Het is een globale aanduiding waarmee inzicht kan worden verkregen in de effectiviteit van de gehanteerde, doelgroepgerichte, activiteitenprogrammering. De toetsingscriteria zijn dan:

Schema 14 Toetsingscriteria

CRITERIA	INZET	SCORE
TEMPO (T)	afweging van geplande activiteitenniveaus aan de gerealiseerde inzet en voortgang	voorlopend / op schema / achter op
HAALBAARHEID (H)	afweging van de gebleken beperkingen ten aanzien van de realiseerbaarheid (financieel, technisch, maatschappelijk/beleidsmatige aanvaardbaarheid en noodzakelijke aanpassing betrokken partners)	kansaanduiding (%) en/of mate van ingreep: zwaar/matig/licht
EFFICIENCY (E)	relatieve bijdrage activiteit/deelproject aan doelstelling jaarprogramma NME/V in relatie tot de kosten	schaal van onderlinge verhouding tussen activiteiten/deelprojecten
FLEXIBILITEIT (F)	verschuifbaarheid, vermogen om in te spelen op onverwachte vragen/situaties, mate waarin de inzet van mensen, middelen stuurbaar zijn	oordeel op basis van huidige situatie (niet / weinig / wel)
DOELGERICHTHEID (D)	bijdrage aan (tussen) doelen / geformuleerde wensen doelgroepen	naar verwachting: kleiner / conform / groter

Voor elk type activiteit / deelproject wordt jaarlijks een score gemaakt voor de genoemde criteria (T H E F D). De scores kunnen bij voorkeur verdeeld worden naar een vijfpuntenschaal, waarmee relatieve beoordeling mogelijk wordt (onderlinge vergelijking).
Het resultaat kan als volgt worden weergegeven en hanteerbaar worden gemaakt voor analyse en discussie omtrent noodzakelijke bijsturingen in werkgroep V&E-NP en/of Overlegorgaan:

Schema 15 Score toetsing

doelgroep / activiteit	tempo	haalbaar-heid	efficien-cy	flexibili-teit	doelge-richtheid	totaal score
Basisonderwijs						
Veldwerkmiddag (heide)	1 - 5	1 - 5	1 - 5	1 - 5	1 - 5	5 (min) - 25 (max)
Serviceclubs						
Lezingencyclus	1 - 5	1 - 5	1 - 5	1 - 5	1 - 5	5 - 25

1 laag/slecht 2 redelijk 3 middelmatig 4 behoorlijk 5 hoog/goed

SUMMARY

MODEL ON PROGRAMME DEVELOPMENT EDUCATION AND PUBLIC INFORMATION IN NATIONAL PARKS

The Dutch Ministry of Agriculture, Management and Fisheries has designed a project on the development of a 'Model on programme development Education[8] and Public Information in National Parks'. Its aim is to be found in optimalisation of quality of planning, better and consistent sharing of efforts for different target groups and a more strong and intensive use of methodological knowledge (based on method and curriculum development in Environmental Education). It has also been acknowledged that Education and Public Information needs to be an integrated part of the management of National Parks.
The choice was made to work on the development of the product (the model) in intense collaboration with the workers in the field (organisations and individuals). The project is carried out by a small group of specialists of the Bureau SME from Nijmegen and with a steeringcommittee with members from the Ministry, the National Parks Commission and a participant from one of the National Parks.

Model-development:
After intense discussions about the extent of the model we have now found a basic planning model in which elements of National Park policies, policy on Environmental Education and Public Information, National and regional Policy on Nature and Environment have a place.
A start was made by analysing the current policies on National Parks, Nature and Environment and the Policies on Environmental Education. The result can be summarised in four points:

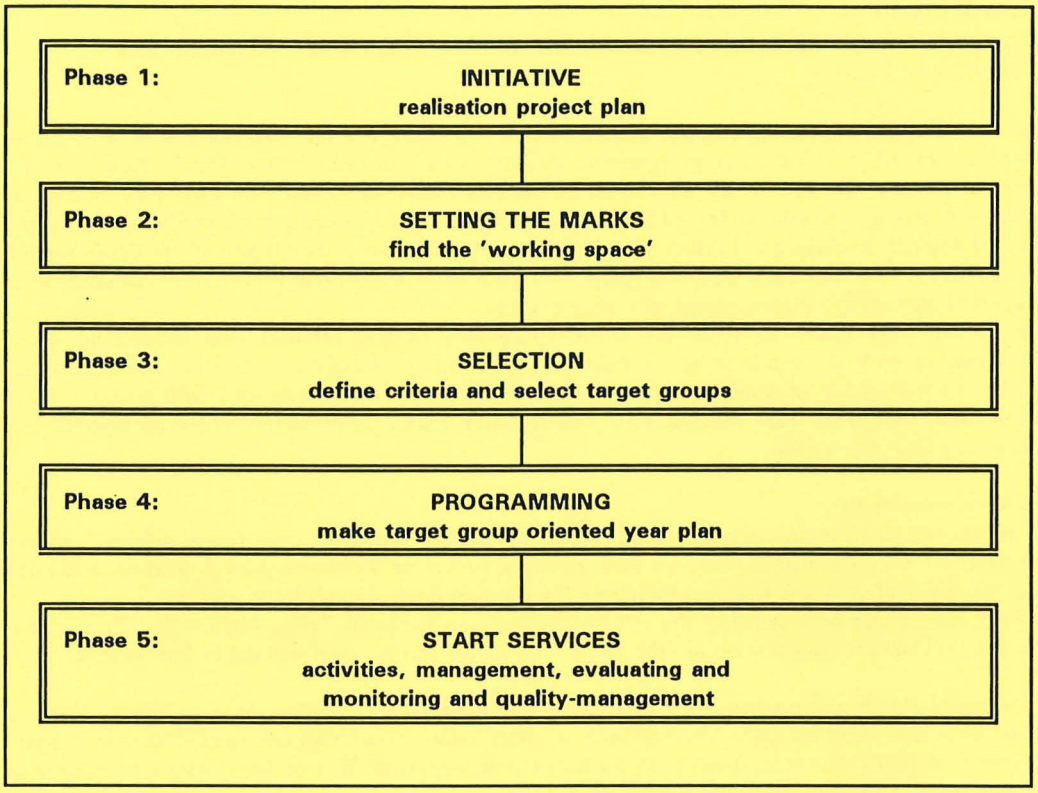
1 National Parks can be focussing-points for Environmental Education (e.g. policies). They can be seen and used as 'pilots' on research of monitoring, evaluation and quality-management;
2 National Parks are 'spearheads' in terms of policy-making, it may be questioned if they are also given high priority in financial means;
3 Environmental Education can be seen as an integration tool for policies on landscape, nature, environment and other areas, the use as an integration tool can be more adequate;
4 Nature as well as Environmental policies are on all levels based on a target group approach. Education and Information in National Parks should find the common basis with (especially locally) these policies: find partners and make use of each other.

The model is based on a **target group approach**. The choice of the right target groups is made the central tool for good planning, as well as a tool for a good inventory of the requirements of the target group. These requirements are the basic instruments for the programming. How do we make this work? We described the steps to be made from the first initiative up until the definitive work in the field. In figure 1 you will find the plan model in the following five elementary steps:

a instruments for selection of target groups based on a set of well-choosen criteria;
b qualitative opportunities for target group based programming (based on their requirements);
c use of didactics known in Environmental Education and results of scientific (educational) research and
d analysis of needed facilities in the National Park.

[8] Education in National Parks is defined as a form of Environmental Education, as well in a non-formal as a formal setting.

fig. 1 **PROGRAMME MODEL -FIVE STEPS-**

The selection of target groups (based on criteria) is to be followed by research of the requirements of the target groups. Qualitative methods will also be used. Much attention is drawn to the use of intermediate informers: key-persons who know the obtained target groups and whom can be seen as reliable partners for this inventory. Research through questionaires, desk-research, interviewing, expert consultation and finally by observation of known results (monitoring) is advised to be used.

Management

In the last part of the model a set of management tools is given for the effective and systematic working of the different participants[9].

Based on regular reports the possibility is to be created to judge the effectivness of the programme that has been executed. This cannot be done on the management tools only. It has more relations with policy and the evaluation of the chosen policy and programming. So every year a judgement will be given based on the next criteria:

TEMPO	planning and realisation: on schedule or ..;
EFFECTIVITY	way of realisation, extra needed input, (mis)calculations;
EFFICIENCY	effectivity related to the costs;
FLEXIBILITY	capability to react on questions, unexpected situations;
TARGET-REALISATION	part in realisation of the targets that were set for target groups and National Park.

[9] In the Dutch National Parks the execution of Educational activities and of the Public information (e.g. interpretation), is done by different organisations, as well professional as volunteer groups.

Bijlagen

Bijlage 1

Participanten project 'Modeljaarprogramma NME/V Nationale Parken'

	Educatief medewerker Nationale Parken Dorpsstraat 65, 1901 EJ Castricum	dhr. J. Eppink
*	Coördinator voorlichting Nationale Parken Hoogerweg 6, 8377 EL Kalenberg	dhr. H. Schiphorst
	Educatief medewerker Nationale Parken Postbus 455, 6040 AL Roermond	mw. M. Straver
	Educatief medewerker Nationaal Park Noorderstreek 34, 9166 NR Schiermonnikoog	dhr. L. Wiersma
	Ecomare Ruyslaan 92, 1796 AZ De Koog Texel	
	IVN Postbus 20123, 1000 HC Amsterdam	dhr. M. Steeghs
	Staatsbosbeheer, Afdeling Recreatie Princenhof Park 1, 3972 NG Driebergen	mw. M. Mennen
	Natuurmonumenten Noordereinde 60, 1243 JJ 's Graveland	dhr. M. Huge
*	Ministerie van LNV Postbus 20401, 2500 EK Den Haag	mw. E. Ganzevoort
*	Ministerie van LNV NBLF Postbus 20401, 2500 EK Den Haag	dhr. D. Huitzing
*	Voorlopige Commissie Nationale Parken, secretariaat Postbus 20401, 2500 EK Den Haag	dhr. B. Posma
*	Ministerie van LNV IKC-NBLF Postbus 30, 6700 AA Wageningen	mw. O. de Lange

* lid begeleidingscommissie

1. Beleid en doelstellingen

1.1 Invalshoek NME beleidsmatig

Het beleid met betrekking tot Natuur- en Milieu-educatie is vastgelegd in de nota Natuur- en Milieu-educatie (1988) en in het Natuurbeleidsplan (1989). Daarin zijn twee hoofdlijnen te onderscheiden voor het rijksbeleid:

- bevorderen en instandhouden van landelijke activiteiten gericht op ondersteuning en uitvoering van NME (door particuliere organisaties);
- verbetering van werkmethoden, meer systematische aanpak en het ontwikkelen van de hiervoor benodigde kennis.

Het meerjarenprogramma Natuur en Landschap (1993-1997) geeft de probleemstelling weer, die binnen de NME reeds jaren speelt:

- welke doelen, met het oog op welke doelgroepen en via welke inhouden en methoden leiden tot zinvol na te streven leereffecten?

1.2 Kaderplan Natuur- en Milieu-educatie

Het Kaderplan Natuur- en Milieu-educatie (1993) geeft, in navolging van het Meerjarenprogramma Natuur en Landschap 1993-1997, aan dat op vijf aandachtsgebieden vragen beantwoord moeten worden in de komende jaren. De geformuleerde aandachtsgebieden zijn:

* kwaliteit en evaluatie;
* monitoring;
* draagvlakversterking;
* reikwijdte;
* activiteitenprofielen.

1.2.1 Kwaliteit en evaluatie

Kwaliteitszorg richt zich op de continue zorg voor de kwaliteit van het 'produkt en het produktieproces', met name door het opstellen van een beheerssysteem. Dit beheerssysteem zal inzicht moeten geven in de wijze waarop produkten totstandkomen en de uitvoering van activiteiten. Het onderhouden en opzetten van kwaliteit in de organisatie is er uiteindelijk op gericht te bewerkstelligen dat behoeften van afnemers worden 'begrepen' en dat daarin wordt voorzien. Vanuit de Nationale Parken speelt hierbij een nadrukkelijke rol dat binnen het programma-aanbod voldoende ruimte en

Bijlage 2

Gesignaleerde discussiepunten bij modelontwikkeling
Op basis van gesprekken en literatuur, is vastgesteld dat enkele discussiepunten spelen in het kader van verdere (inhoudelijke) ontwikkeling van voorlichting en educatie vanuit een terreingebonden benadering. Deels zijn het vragen die specifiek van toepassing zijn op de bestaande Nationale Parken, maar zeker zijn ze ook relevant voor organisaties die werken aan terreingebonden voorlichting en natuur- en milieu-educatie.

Overzicht van gesignaleerde aandachts- en discussiepunten:

1. Centraal staat een 'brede benadering' van natuur- en milieu-educatie/ voorlichting in een terreingebonden setting: persoons- en sociale ontwikkeling, milieubewustzijn en vaardigheden maken alle deel uit van NME als vormingsproces. Inhoudelijk vormt dit een belangrijke samenhang en basis voor programmering;
   Door de opbouw van het programmeringsmodel aan de hand van een doelgroepgerichte benadering wordt voor een deel tegemoet gekomen aan dit aandachtspunt. De koppeling met andere beleidsterreinen, en de educatieve impulsen die daar vanuit gaan, geeft een nadere invulling aan de gewenste samenhang en ontwikkeling van milieubewustzijn en -vaardigheden.

2. Veldwerk en buitenwerk vormen slechts een deel van de mogelijkheden voor NME/V in Nationale Parken. Nadrukkelijker moet gezocht worden naar verbreding van benaderingswijzen: creatieve werkvormen (beeldende of theatrale werkvormen), of door probleemgericht en -oplossend leren als actieve vorm van NME;
   Door de doelgroepgerichte werkwijze en het hanteren van de beoordelingscriteria (op basis van Alblas e.a.) wordt een toetsingskader gegeven, bij toepassing zal een brede afweging van beschikbare en toepasbare methoden plaats kunnen vinden. Afstemming kan hierbij plaatsvinden tussen de parken.

3. Werken vanuit een aanbod-strategie of kiezen voor een vraaggerichte werkwijze? Daarmee komt het belang van activiteiten ter discussie: zijn zij doel in zichzelf of middel tot leerervaringen? Is duidelijk tot welk resultaat (in termen van leerdoelen) zij moeten leiden? Is rekening gehouden met het beginsel: plannen, doen en herzien?
   In het voorliggende model is nadrukkelijk gekozen voor een doelgroepgerichte benadering, met aandacht voor een 'vraaggestuurde werkwijze'. Door dit planmatig aan te pakken wordt ook aandacht besteed aan

evaluatie van de uitvoering en zonodig tot het nemen van initiatieven tot herziening.

4. Nationale Parken vormen een keten van gebieden die een grondslag kunnen geven voor ecologische basisvorming: ecologische basisprincipes als uitgangspunt voor nadere maatschappelijke discussie (milieuproblemen in relatie tot economische en politieke systemen, noodzakelijke trendbreuken etc.) Einddoel is ook hier de mondige burger met ecologisch inzicht en bereidheid tot handelen.
   Afstemming met andere beleidssectoren en uitvoering van doelgroepgericht beleid (milieubeleid, energiebeleid e.d.) leidt tot een specifieke positie voor de NME/V in en vanuit de Nationale Parken.

5. Omgaan en openstaan voor locale initiatieven, betrekken van individuen, groepen en organisaties uit de directe omgeving is van groot belang voor de effectiviteit van educatieve en voorlichtingsprogramma's. Netwerkontwikkeling vormt een belangrijk instrument, zowel in de vorm van sociale netwerken als van deskundigennetwerken (bijv. NME-centra in relatie tot vrijwilligersorganisaties e.a.).
   Het voorliggende model gaat uit van een netwerkbenadering gericht op verbetering en verdieping van samenwerking (organisaties en instellingen op regionale schaal) en met een samenhang in programmering.

6. Aandacht vraagt de afstemming van coördinator NME/V in het Nationale Park tot de uitvoerders van de NME/V in de Parken: van beheerder van het bezoekerscentrum met een eigen taakstelling en positie tot de vrijwilliger die incidenteel meewerkt. Deelname in het 'uitvoeringsnetwerk' brengt een noodzaak tot bereidheid tot programma-afstemming en kwaliteitsbewaking met zich mee. Zo moet bij de bouw en inrichting van de bezoekerscentra (met educatieve taken), maar ook bij het beheer, rekening worden gehouden met kwaliteitseisen op basis van bedrijfsinterne milieuzorg: doel en middel in onderlinge samenhang brengen.
   Gesignaleerd is dat de afstemming tussen coördinatoren en uitvoerders soms onder druk staat van de beleidskeuzen en werkwijze van participerende organisaties.
   Ten aanzien van de bezoekerscentra is aangedrongen op realisering van het Netwerk van centra voor Educatie over Natuur en milieu (NEN), zoals voorzien in overleg tussen Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, IVN en Ministerie van LNV.

7. Gebruikers, intermediairen en andere doelgroepsleden/-vertegenwoordigers moeten ook aangesproken worden op eigen verantwoordelijkheden.
   Het voorliggende model voorziet in deze benadering.

Bijlage 3

Vragenlijst kwantitatief doelgroepenonderzoek

DOELGROEP:		
Gesprekspartner:		
functie/relatie tot doelgroep:		
omvang van de doelgroep:	totaal:	verwachtingen m.b.t. bezoek aan Nationaal Park:
leeftijdsopbouw / begeleidingseisen:		
communicatiemogelijkheden:		
fysieke bereikbaarheid van het NP voor de doelgroep:		
financieel:	beperkingen:	mogelijkheden:
Intermediairen	binnen de doelgroep:	organisatorisch verband:
overige relevante gegevens:	* bezoekperiode: * incidentele groep: * visueel/auditief/fysiek georiënteerd: * *	

Bijlage 4 WERKBLAD ACTIVITEITENPLANNING

1. Activiteit

nummer en naam	
doelgroep	

2. Algemene informatie

omschrijving activiteit	
benodigde faciliteiten	

3. Beheersaspecten

KWALITEIT

beoogd resultaat	
eisen doelgroep	

TIJD

tijdsplanning	

GELD

budget / kosten	

ORGANISATIE

trekker	naam : organisatie : adres : telefoon : fax :
betrokkenen (intern)	
betrokkenen (extern)	naam : organisatie : adres : telefoon : fax : ..... naam : organisatie : adres : telefoon : fax :